

Boér Hunor

CSUTAK VILMOS SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMA
(1925–1936)

EGYED ÁKOS 80. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Csutak Vilmos (1878–1936) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanáraként már 1906-ban a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja lesz, de csak 1908-ban kapja múzeumőri megbízását.¹ 1925-ig László Ferencsel a múzeum történetének legkiemelkedőbb szakmai párosát alkotják. Negyvenhét éves, amikor barátját elveszíti. *Csutak-korszak* alatt az ezt követő évtizedet értjük. A múzeum ekkor „az erdélyi magyarság kizárólagos tulajdonában lévő egyetlen és igazán élő, sőt határozottan fejlődő kulturális intézménye[,] ...egyetlen realitása nemcsak a székely, de az egész romániai magyar kultúrának”.² A jeles, kézdivásárhelyi születésű régész Kovács István érzékletesen „a belső tartalom fénykisugárzásával” jellemzi a korszakot, sógorát, Csutak Vilmost pedig „fáradhatatlan, örökös kisülésekkel teljes, mozgó és mozgó erőnek”.³ A sepsiszentgyörgyi iskola- és múzeumigazgató alakjának felidézésében és értékelésében, emlékének ápolásában Egyed Ákosnak köszönhetjük a legtöbbet.⁴ Ezért reméljük, hogy Neki, akit közösségéhez, szülőföldjéhez való hasonló hűség jellemez, örömet szerzünk, ha nyolcvanadik születésnapján egy olyan dolgozattal köszöntjük, mely boldog emlékeztető intézményvezetőnket méltatja.

A kivételes energiákkal, szervezőkészséggel, vezetői képességekkel megáldott Csutak Vilmos 1924 óta a múzeum igazgatója, 1925-től egyedüli irányítója. Múzeuma rendezett közgyűjtemény régészeti-történeti, érem-, néprajzi, természettudományi tárral és képtárral, tudományos könyv- és levéltárral, markáns tudománypolitikával és reprezentatív kiadvánnyal. Székely(földi) múzeumi feladatokkal és erdélyi művelődésszervezési kihívásokkal szembe-sül, magyar műemlék- és műkincsvedelmi feladatok intézményes felvállalásának igényével. Tudományszervezésének egy Székely Nemzeti Levéltár és egy Székelyföld-monográfia tervei, a székely skanzen ügye és a romániai magyar néprajzi kutatás, az er-

délyi magyar természettudomány önszerveződése és a székelyföldi komplex regionális kutatóexpedíciók a sarkalatos pontjai. Hozadécai a szakmai utánpótlás-nevelés/szervezés terén elért eredmények is.

A Székely Nemzeti Múzeumnak ez a korszaka teljes joggal kér kiemelt figyelmet. Az intézmény nagy ígéretű kibontakozását az az első világháború törte meg, amellyel, közhely, világtörténelmi korszak zárult. A háborúval, majd az impériumváltással járó jogbizonytalanság éveit követően valójában a Csutak-korszak kezdetére sikerül újra teljes értékűvé szilárdítani, évtizedes megszenvedett közjáték után a múzeumot. A folytonosság, a rend fokozatosan állt helyre: 1920-ban nyerték vissza a hadikórháznak lefoglalt épületet⁵, 1922-ben a Budapestre evakuált gyűjteményeket. 1924-re sikerült a jogi rendezés, az intézmény önállóságának a román állam általi elismertetése. A múzeum László Ferenc 1925. augusztusi, már államilag támogatott eródsi ásatásaival, illetve a László múzeumbeli felravatalozásának napján megnyíló genfi népművészeti kiállítással érhetett volna vissza az 1916-ban megtört, akkor lineárisan emelkedő pályára. 1925-ben visszanyerni látszik ugyan a korábbi súlyát, de a pályát más stratégiák mentén kénytelen folytatni, mind László halála, mind pedig a megváltozott művelődés- és tudománypolitikai mozgástér okán, és ez nagyon különleges periódust eredményez a múzeum teljes történetének távlatából nézve. A lehetőség szintjére már korábban felpörgött és azt most kiaknázó intézmény tulajdonképpen most éri el a testvérintézményekhez képest *legnagyobb relatív jelentőségét*.

Az időszak jobb megértéséhez három tárgycsoport elkülönítése volna indokolt: mi az, *amit Csutak együtt végzett, illetve kezdett el Lászlóval* (adminisztrálás, az épületek ügye és az azzal kapcsolatos fejlesztés, mint belsőépítészeti megoldások, közművelődéscsarnok-feladatok); mi az, *ami addig is első-sorban Csutak hatáskörébe tartozott* (képzőművészeti gyűjtemény, könyvtár-levéltár, éremtár, régiségtár

¹ A jelentősebb szakmai teljesítményt felmutatottak részletes adatait lásd mindenekelőtt a MMA szócikkeiben.

² SAS Péter 2002, 112.

³ LÁSZLÓ Attila 2002, 93–94.

⁴ EGYED Ákos 1983, 1984, 1993, 1993a, 1998, 2002.

⁵ 1917-ben foglalta le a katonaság, lásd TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 163.

történeti része és a történetési feldolgozó munka); mi az, *ami László munkaköre volt* (régészet–néprajz–természettudomány), és most hiányában csak új típusú munkaszervezéssel tűnik elláthatónak (ezek lesznek a tulajdonképpeni nagy tudományszervező programok). Ilyen tagolás szerint azonban a tevékenységek nehezen szétválaszthatóak, hiszen minden majdnem mindennel összefügg. Ezért, némileg egyszerűbb bontásban, előbb az ekkori megörökölt, szűkebb értelemben vett múzeumi feladatokat és ellátásokat próbáljuk áttekinteni. Ezt követheti az új kihívásokra adott megoldások vizsgálata és a belőlük összeálló új, módosult intézményi szerepvállalásé. Természetes, hogy egyes ügycsoportok, programok tárgyalásában esetenként az előzményekre és további kifizetésükre is ki kell térnünk, hiszen épp időbeli szerves folytonosságuknak köszönhető, hogy az intézmény történetének jól kimutatható pilléreit képezik.

1. A múzeum működtetése

A munkás mindennapok háttértevékenységére az igazgatói jelentések és vezetőségi jegyzőkönyvek mellett a múzeum irattárában található, ún. *Múzeumi feljegyzések* biztosítják a legjobb áttekintést. Ezek elsősorban a kiszállásokra, kiküldetésekre, külső munkatársakkal való együttműködésre, vendégkutatókra, könyv- és kiadványcserére vonatkoznak, de gyarapításra, belső feldolgozó munkára, gyűlések időpontjára és elhalálásokra is. Utóbbiak *Inspekciós könyv* rész címét a bukaresti felügyeleti szervek beírásaira kell értenünk, a *Munkanapló* az alkalmazottak és szerződéses bedolgozók által végzett munkát rögzíti, de számos meghívót, ismertető kisnyomatványt is beragasztottak a füzetbe.⁶

A szűkebb munkaközösség mikós tanárokból állt 1925 előtt és után is. Csutak Vilmos és László Ferenc igazgató-örök mellett Péter Mózes a múzeumőrük (Csutak igazgatóvá való kiemelésétől igazgató-ör), valamint időszakonként Horváth István, Felszeghi István (László Ferenc helyett majd igazgató-ör), László Árpád (László Ferenc testvére), Bibó Erzsébet, Konsza Samu (majd Péter Mózes helyett igazgató-ör), a rajztanár Gödri Ferenc. A román nyelvű kapcsolattartásban rövid ideig id. Kabay Gábor, majd András Tivadar betanító református lelkész játszottak szerepet (szintén múzeumőrökként). Adminisztrációs teendőkben egy díjnok munkáját (1924-től Fadgyas Anna, a múzeum legendás titkárnője-mindenese), jogi iratokban László Ferenc fiának, László Dezsőnek a segítségét, tárgynyilvántartásban (könyvtári

katalóguscédulák) Mánias Ferenc mikós tanárét bonyolítják a dokumentumok. A pénzügyeket régi igazgató-választmányi tagok, lelkiismeretes nyugalmazott hivatalnok (Sipos Samu) intézi. A választmányban helyi politikusok, bank- és pénztárigazgatók, volt hivatalnokok mellett mindig jelen vannak többen, akiktől a tudományos munkálkodás sem idegen (ismert nevek mint Benedek Elek, az akadémiai levelező tag Barabás Samu vagy a heraldikus Keöpeczi Sebestyén József mellett Antal Áron, Benedek János, Biró István, Boga Lajos, Cs. Bogáts Dénes, Elekes Andor, Eröss József, I. Diénes Ödön, Keresztes Károly, Roediger Lajos, [Sütő-]Nagy Jenő, Török Andor a publikáló vagy művelődésszervező vezetőségi tag, néhányuk maga is gyűjtő).⁷

Az épületek felügyeletéért, a tisztaságért egy altiszt felel, és igyekeznek alkalmazásban tartani egy asztalost is. Állandó feladat a látogatók vezetése. Ebbe középiskolás diákokat is bevonnak a Székely Mikó Kollégiumból: László Ferencnek a gyűjteményekben is otthonos fiai (ifj. László Ferenc, László András és Zoltán) mellett Balády György, Bercezy Pál nevét említik az iratok, de angol vendégeket (németül) Szász Béla mikós tanár is kalauzol, német szakembereket Roediger Lajos. A helyi közösséget mozgósítandó, a múzeumi ügyeket már 1922-től átgondoltan mediatizálták.⁸ Az intézmény működik, a román szakmai felügyelet is elégedett vele, még Angelescu, a románosítási törekvések kapcsán hírhedt közoktatási miniszter is ajánlott követendőt az itt látott szakmai megoldásokból a Iași-i egyetem társlátogató rektorának.⁹

A szűkebb értelemben vett múzeumi szakmai munka középpontjában természetesen a gyűjtemények állnak. A háború idejében legfoglalt helyiségekbe már László Ferenc utolsó éveiben helyükre kerülhettek a tárgyak, 1919-ben is hagyatékot vételeztek, 1922-ben pedig hazaérkezett a háború idején Budapestre evakuált múzeumi anyag maradéka is. Megkezdődött a számbavétel (a szakmai nyilvántartás rendbetétele), valamint a szükséges kezelői teendők mint tisztítás, fertőtlenítés, egyszerűbb javítás-restaurálás, illetve az állandó kiállítás helyreállítása/befejezése. Kolozsvárról a háború előtti régi munkatárs Kovács Istvánt hívták legelőbb segítségül László és Csutak, a Mikóból pedig 1925-ig főleg Horváth István természetrajzszakos tanár volt a fő bedolgozó (ő már a háború előtti erdsí átadásokon is részt vett, és az evakuált anyagot is ő kísérte utána haza Adorján Gáborral¹⁰). Először a régészeti és természetrajzi

⁶ Vö. BOÉR Hunor 2002, 217, 231.

⁷ Lásd a *Múzeumi igazgató-választmányi névsor*, SzNM It, 1939. évi csomó.

⁸ LÁSZLÓ Ferenc 1922; LÁSZLÓ Ferenc 1923; stb.

⁹ BOÉR Hunor 2002, 218.

¹⁰ Az 1916–1922 közötti eseményekről lásd bővebben TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 163–164.

részt tudták rendezni, 1923-tól (régész) vendégkutatót is fogadtak, a leMBERGI Leon Kozlovskit.¹¹

Hogy László Ferenc elvesztését követően kit von be közös munkára a múzeum, kik külső érdeklődésének tesz eleget és milyen anyaggal: a régészeti témakör még nem feldolgozott, a néprajz csak részben, a természetrajz viszonylag kimerítően.¹² A jelentősebb hozzájárulást nyújtó szakembereknek azonban az említett iratokban is nyoma maradt: 1926–27-ben Roediger a néprajzi anyagot dolgozza fel és rendezi, 1927-től Keöpeczi Sebestyén Józsefet egyházi kegyeszek és címerek feldolgozásában, később az épített örökség ügyében foglalkoztatják. 1928-ban a természetrajzi anyagot Boga Lajos volt kolozsvári zoológus múzeumőr, a geológus Bányai János és egyetemi hallgatóként, majd mikós tanárként László József (László Ferenc fia), valamint Ferenczi Sándor zoológus, Gaál István paleontológus rendezi. A régészetit és az érmekeket ugyanekkor Roska Márton és Kovács István, a Keöpeczi Sebestyén József és a Gödri Ferenc rajzaival. 1932-ben a kolozsvári román néprajzi múzeum szász szakembere, Lujza Netoliczka rendez át néprajzi kiállítást, 1934–35-ben újra Kovács István és Roska régészetit, 1935-ben Varga Nándor Lajos hozza működőképes állapotba a Bem tábornok 1848–1849-es tábori nyomdáját.

Ami az érdeklődő kutatókat illeti, az impériumváltás után külső kérésre először Coriolan Petranu erdélyi román szakfelügyelő részére fényképeznek-írnak le anyagot. 1926-ban a britek jutnak el végre a régóta figyelmük előterébe került intézménybe: Vere Gordon Childe és Daryll Forde. 1927-ben a német Hubert Schmidt és a brassói Hans Schroller a vendég múzeumőr régészek. 1929-ben ugyancsak Hans Schroller kíséri ide németországi régészeket, 1932-ben Oleh Kamtykát fogadják Kijevből, 1933-ban Werner Buttler kölni régészt és Walter Hirschberg bécsi néprajzos muzeológust. 1934-ben Kovács István kísérője Louis C. G. Clarke Cambridge-ből, 1936-ban újra német régészek keresik fel a múzeumot (Delm, Hoffmann). Az anyaországból 1930-ban Viski Károly és Szilády Zoltán a néprajzos vendég, 1932-ben Budapestről az ismert művészettörténész Balogh Jolán, Debrecenből pedig a földrajzos Milleker Rezső érkezik. A romániaiak közül 1930-ban, 1932–1933-ban a múzeum majdani sorsában fontos szerepet játszó bukaresti régész, Ion Nestor tanulmányoz különböző gyűjteményeket, és a kolozsvári magyarok köre is bővül: 1931-től Kelemen Lajos kutató itt, 1932-ben a már említett Lujza Netoliczka és kollégája, Orosz

Endre. A helybeli vagy családjuk történetét kutató anyaországi értelmiségiekre is találunk vonatkozó adatot: 1929-ből vezetőségi tagok, az egyháztörténész Erőss József, 1930-ból Bogdány Béla budapesti miniszteri osztálytanácsos, 1933-ból a faluja történetét kutató Debreczy József, Konnáth Zsigmond neve az ízelítő.

Ami a múzeumi és egyéb intézményi (tudományos és művelődési) kapcsolatokat illeti, 1927-ben a székelyudvarhelyi múzeumalapító Haáz Rezső az erdélyi Deutsches Kulturamt szervezte berlini néprajzi kiállításra válogat anyagukból. A Kulturamt vendégeinek 1929-ben székelyföldi körutat szerveznek, 1930-ban pedig későbbi vezetőségi tagoknak, Vámszer Gézának köszönhetően szebeni, intézményszervezési tapasztalatszerzésre is sor kerül, a két kisebbségi tudományosság egymás irányába tájékozik. Az erdélyi magyar intézményrendszerrel való kapcsolatszervezés jól feldolgozott pillanataira visszatérünk (1929-es jubileumi rendezvények, 1933-as EME-vándorgyűlés). A csíkszeredai múzeumalapítás kulcsemberei közül Vámszeren, Domokos Pál Péteren, a zsögödi Nagy Imrén kívül az ottani politikus támogatókkal is közeli a kapcsolatuk (1935-ben Sepsiszentgyörgy segíti alapszabály-mintával a csíkiakat).¹³

A múzeumi épületek befejezése és berendezése-dekorálása, karbantartása, valamint a munkálatok hozadéka az erdélyi képzőművészeti élet számára. Az 1912-ben elkészült épületeken számos elvégzendő maradt, és folyamatosan új feladatok merültek fel. 1923-ban a fedélzetet kellett javítani, 1928-ban Csutak a lépcsőházi mennyezet Kós Károly előírása szerinti kijavítását jelenti, a szükségessé vált fedélzeti újracserepezést és bádogos munkákat, a villamos berendezés egy részének az újracsináltatását. 1931-ben ugyancsak Kós építési tárgyalásokra, a vízvezeték kijavításának felülvizsgálatára tartózkodik Sepsiszentgyörgyön. 1932-ben a múzeumóri lakásokon eszközölnék módosítást.¹⁴ A múzeumi levelezés teszi nyilvánvalóvá, hogy ez csak egy része a tényleges munkának, feltehetőleg elsősorban a fizetett feladatok. A még feldolgozatlan múzeumi könyvvitel alapján bizonyára sok minden pontosítható. Minket az idevágó munkaerő-szervezés érdekel jobban: a befejezendő belsőépítészeti munka nem választható el a múzeum képzőművészeti feladatvállalásától.

A Székely Nemzeti Múzeum épületeinek első világháború előtti megszületését már korábban

¹¹ BOÉR Hunor 2002, 218.

¹² KOCS Irén 2002, 2008, 2009; PAPUCS András – BOÉR Hunor 2006; LÉNÁRT Anna 2002, 2002a; SZŐCS[né] GAZDA Enikő 2002.

¹³ A szász kapcsolatról lásd PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella 2002, 22; a csíki kapcsolatokat lásd alább.

¹⁴ BOÉR Hunor 2002, 218–227.

számos dolgozat tárgyalta,¹⁵ és az utóbbi évek kutatása a kevésbé ismert utómunkálatokra is kiterjedt (a múzeumi telek utcai frontjának kiképezése, a főépület kovácsoltvas rácsai, zárai, kilincsei, a főbejárat fölül tervezett szecessziós felirat terve, a padlómozaik stb.).¹⁶ Kós Károly már 1921-ben újra bekapcsolódott a belső festés, bútorozás megoldásába.¹⁷ A részben máig használt berendezésen (beleértve a kápolnáét, ahová azonban csak 1948-ban kerül be a zabolai oltár), a falak festésén, a kialakítandó falfestményeken, a lépcsőház és a kápolna stb. ablakaira szánt üvegfestményeken a Múzeumhoz közel álló jeles képzőművészek egész sora gondolkodik, dolgozik együtt az intézmény vezetőivel: gr. Bánffy Miklós, Barabás Márton, Gödri Ferenc, Gulyás Károly, Gyárfás Jenő, a zsögödi Nagy Imre, Varga Nándor Lajos.¹⁸

Ha Kós 1921-ben egy olcsóbb berendezésre, a belső felületek kifestésére készített terveket (Gyárfás és Roediger véleményezte), 1923-ban pedig a képek elhelyezésére és az üveglablakok elkészítésére, 1928-ban ugyanő a díszterem kifestéséhez ad utasításokat. 1926-ban vonja be Csutak a tervezésbe az akkor divatos, sikeres festő Barabás Mártont: ő a gelencei freskók másolatát képzeli a falakra (ehhez 1930-ban Csutak fogja áttekinteni budapesti múzeumban, feltehetőleg Huszka József székelyföldi freskódokumentációját; 1932-ben Roediger, Gödri, K. Sebestyén végez majd Gelencén helyszíni tanulmányokat; Barabás maga 1934-ben vállalná el a megfestést is).

1929-ben a múzeum ötvenéves jubileuma, 1930-ban a Csiki Székely Múzeum megalapítása által megpezdített csíkszeredai szakmai élet, majd a székelyskanzen szervezése is segíti a székelyföldi értelmiség és művészvilág Székely Nemzeti Múzeum körül is sűrűsödő szerveződését. Mind az 1929. őszi ünnepek, mind pedig az 1933-as sepsiszentgyörgyi Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME)-vándorgyűlés képzőművészeti tárlatra teremt lehetőséget. A barátokkal, köztük a régi tanítványokkal megújulnak a kapcsolatok. Különösen az első tárlat, az 1929. szeptember 14–16-i kiemelt jelentőségű. Előestéjén ugyanis, 1929. augusztus 3-án Marosvécsen, a IV. helikoni találkozón felmerül egy erdélyi magyar képzőművész-szervezet szükséges volta, és Kós gyakorlati lépéssel, egy alkalmi kiállítás megszervezésével látja elindíthatónak a művészek önszerveződését.¹⁹

¹⁵ KÓS Károly 1929; GALL, Anthony 2002, 72–74, 227–239.

¹⁶ A főlépcsőház kovácsoltvas mellvédjét és a főbejárat fölötti mozaikot 2008-ban sikerült megvalósítani, az eredeti tervek alapján.

¹⁷ KÓNIA Ádám – BOÉR Hunor 2002; a következő, külön nem hivatkozott adatok ugyaninnen.

¹⁸ A MMA-ban nem szereplők részletes adatait lásd KÓNIA Ádám – BOÉR Hunor 2002, 136–137.

¹⁹ HESZCL, I, 190. Kós egy héttel később a kolozsvári *Keleti Újság*-ban is jelzi a marosvécsi felvetést, de ezúttal nem tér ki a gyakorlati

Lényegében ezt szolgálja a sepsiszentgyörgyi tárlat: az ott ténylegesen beinduló folyamat eredménye nem kevesebb, mint az erdélyi magyar képzőművészek szervezetének, a Barabás Miklós Céhnek a megalakulása.²⁰ Az ezúttal kisebbségi művészetpolitikai, jellegzetesen Kós Károly-elképzelés kivitelezésének a Székely Nemzeti Múzeum alkalmi (jubileumi) tárlata az első, a Szolnay Sándor-féle generációs művészcsoporthoz létrehozása a második lépcsőfoka. Ezzel párhuzamosan fáradozik 1929 végén és 1930-ban Nagy Imre a Székely Nemzeti Múzeum képtárának reprezentatív bővítésén is Csutakkal, további székely képzőművészeket próbálva mozgósítani a cél érdekében. Csutak ekkor keresi fel régi barátjukat, Istók János szobrászt Budapesten.

A magyar fővárosból jelentkezik 1931-ben Varga Nándor Lajos is, aki pályáját még László Ferenc irányítása alatt, középiskolásként, a múzeumban alapozta. Volt évfolyamtárs barátjával, Nagy Imrével válaszolja meg Csutak előző évi felvetését, új ötletekkel. Márton Ferenc *Gátkötő székelyeit* alkalmazná üvegfestménynek, maguk pedig belső freskókat vállalnának, akár a mennyezetre is. Kós ugyancsak részletes terveket készít, a freskók helyett freskópótló vásznakot javasol, temperával, és döntőbírának Bánffy Miklóst vonja be. Varga secco-technikás falfestményekre tesz ellenjavaslatot, és Aldobolyban próbamunkát készít Atiláról, Szent Lászlóról.²¹ 1933-ban Csutak, Kós, Nagy Imre és Varga végre együtt, érdemben egyeztetetnek, és közben Bánffy is saját tervvel áll elő, ami persze még jobban megnehezíti a felmerült tematika, stílusok kívánt összehangolását.

A székely mitológiát, történelmet és jelent egyaránt megcélzó elképzeléseknek mégis több részlete megvalósul, igaz, hogy Csutak halála után. 1943-ban Varga a Gyárfás Jenő Gábor Áron-képét restaurálja (ma alapkiállítás része), K. Sebestyén a székely nemzet címerét festi meg a díszterem számára,²² Bálványosvár mondája pedig ma Bene József lépcsőházi kárpitján látható.

Közművelődési feladatok. A háború után az első nem-szakember látogató Ferdinánd román király volt, 1920. szeptember 2-án. Rendelkezésére még abban a hónapban vezető román politikusok,

megoldás tervezett lépéseire. (MURÁDIN Jenő 1978, 9.)

²⁰ A szerveződé „helikoni művészegyesületet” 1930. január 5-én említik először Barabás Miklós Céh néven, az alakulás ezt megelőző folyamatára a többi adat közvetett, főleg évekkel későbbi visszaemlékezésekből származik. A már Céhként megvalósított első kiállítás 1930. március 23-án nyílik meg Kolozsváron. (MURÁDIN Jenő 1978, 8–9, 11.)

²¹ Vö. MAGYAROSI Imola 2008.

²² MMA, 460, 923.

katonai vezetők keresték fel a múzeumot.²³ A látogatási könyvek kívánatos feldolgozása a következő évtizedekre is számos meglepetést tartogat, kik tekintették meg, honnan, milyen indíttatásra. Ugyancsak közművelődési szolgálatot lát el a könyvtár, túl a szűk szakmain is (szakkönyveiket nem egyszer kéri Kolozsvárról akár), ezt főleg az olvasói listák, kölcsönzött és elveszett könyvek iratai világíthatják majd meg. 1928-ban éppenséggel a Mikó-kollégiumi gyűjtemény számára kölcsönöznek anyagot, tehát az oktatási feladatok háttérbiztosításában is ilyen szintig vállalnak részt.²⁴

A belső munkálatok befejezése más vonatkozás is előtérbe hozott: 1922-től kulturális rendezvények sűrűsödtek az új épületben. Sepsiszentgyörgyön nem a múzeum volt az egyetlen művelődésszervező,²⁵ de a kisebbségi helyzetben nagyobb szerepvállalásra kényszerült. Főépületét megvalósítani eredetileg külön művelődési palotára gyűjtött pénzeket is átcsoportosítottak 1888-tól, és már elkészültek, 1913-ban felmerült az igény az épület ilyen jellegű használatára. Dísztermüket (előadóterem) is hangversennyel avatták 1922. április 30-án. A fő zenei szervező a két világháború között mindvégig Keresztes Károly ügyvéd, magyar párti politikus, aki 1920-ban zenekonzervatórium alapításával is megpróbálkozott a kisvárosban. Keresztes 1921-től vezetőségi taguk volt, 1935-től ügyvezető alelnökük, 1924-ben ő javasolta, hogy a múzeum fenntartásáról rendszeres kultúrestek, előadások útján is gondoskodjanak. (Tavaszy Sándor 1924-es előadásának jövedelmét máris kiállítási szekrények elkészítésére fordították.) László Ferenc haláláig csak hat rendezvényre került sor, de 1926-ban Keresztes már ötéves rendezvénylátogatói bérletben gondolkodik, 1927-ben pedig Bartók Bélát hozza el hangversenyezni a múzeumba.²⁶

A zenei kínálat hamarosan irodalmi és tudományos ismeretterjesztő előadásokkal, összeállításokkal bővült. Ötletben, bevonható meghívottban nem volt hiány. A Csutak-korszak évi három-négy rendezvényén Arany-, Bethlen Gábor-, Kazinczy, Kőrösi Csoma-, Orbán Balázs-megemlékezések, Barabás Samu megünneplése mellett a Székelyföld geológiája, barlangjai, állatvilága, geostratégiai fekvése, helynevei, a székely eredetkérdés, mitológia és társadalomtörténet, történeti oklevélananyagok, kuruckori költészetük, Bach-korszakuk, a régi székely konyha és leánykérés, népi építészetük és iparművészetük, festőik, de a történelem előtti ember

élete, érmészet, keleti építészet, erdélyi újabb irodalom, európai szellemi irányzatok, akár székelyföldi műdalok is előadástéma. A kolozsvári elit és a saját–egyéb székelyföldi–dél-erdélyi munkatársak (a geológus Balogh Ernő, Kovács István, Kristóf György, Roska Márton, Szádeczky Gyula, Tavasz Sándor és, számítsuk ide, Kós Károly; Bányai János, Bibó Erzsébet, Boga Lajos, Cs. Bogáts Dénes, Dobay László, Felszeghi István, Gödri Ferenc, Keöpeczi Sebestyén József, Konsza Samu, Köntzei Gerő, Roediger Lajos), valamint a székely megyék műkedvelő művészei mellett a helyi diákok is fellépnek műsorokban. 1929-ben külső rendezőnek is helyet biztosítanak az épületben, a helyi Római Katolikus Oltáregylet tart náluk népi varrottásokból időszakos kiállítást is.

A rendezvények megtervezésében valószínűleg nemcsak a vezetőség véleménye irányadó, hanem a városi közönség igényei is. Az előadások látogatottsága kellőképpen erős helyi polgári réteget sejtet. Sok esetben a környező falvakból, illetve városokból is érkeznek érdeklődők. Ez teszi érthetővé, hogy 1929 jubileumi ünnepségére a múzeum már az egész Székelyföld, sőt Erdély sok ismert személyiségét meghívja, és lehetőséget nyújt arra, hogy más székely megyék lakói, a távolabbi városok Székely Társaságai is részt vegyenek, bemutakozzanak rajta. Francia és belga követségi jelenlét mellett román egyetemi tanárok, múzeumok-képtárak, miniszter üdvözlí ekkor a múzeumot, nem beszélve a szász Bruckenthal Múzeumról és a jelentős erdélyi magyar szakmai szervezetekről és gyűjteményekről (EME, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a turisztikai és néprajzi célú Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE), az Erdélyi Gazdasági Egylet (EGE), a marosvásárhelyi Teleki Könyvtár, a kolozsvári 48-as Ereklémúzeum). 1929-ben javasolja Keresztes a többi székely megye irányába való terjeszkedést is, népszerűsítés és jövedelemszerzés végett. Az Orbán Balázs-megemlékezéseket valóban Csutak szervezésének köszönhetően rendezik meg hat más erdélyi városban is, viszont a politikusok bevonása ezúttal inkább a rivális hiúságokat hozza felszínre, feltehetően a Benedek Elek halálához vezető egyletszervezési kudarchoz is hozzájárulva.²⁷

A rendezvények további hozadékát mindössze jelezzük. Előadók nem csak gyűjteményeiket rendezik. Bartók betegen is folklórgyűjtéssel foglalkozhat Keresztes vendégként, Keresztes pedig Kodály

²³ TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 164. Köztük olyanok, mint az 1944. augusztus 23-án majd Antonescu marsallt megbuktató Constantin Sănătescu (Tiboldi Zoltán szíves észrevétele).

²⁴ BOÉR Hunor 2002, 224.

²⁵ Lásd bővebben pl. gazdag zenei életéről: BERDE Zoltán 1980.

²⁶ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002.

²⁷ LÉNÁRT Anna 2001–2002, 14–15; vö. pl. BENEDEK Elek 1991, 239–241, 247–251, 273, 294, 298–300, 303–304, 311–312, 314–315.

számára gyűjtött anyagából is tart bemutatót. Az 1929-es jubileum *Emlékkönyvére* visszatérünk, de a jubileum alkalmából szervezhet az EGE és az erdélyi méhészegyesület székely gazdasági hetet is, néprajzi, kézműipari és mezőgazdasági kiállításokkal, tanfolyammal, sőt szántóföldön megejtett mezőgazdasági gépbemutatóval. Az 1933-as EME-vándorgyűlés előadóit-előadásait itt nem elemeztük, de különleges jellege megérdemel egy mondatot: az EME ezúttal nem társadalmi, hanem testvérintézményi meghívásra érkezik, és így a rendezvényt előkészítő tudományszervezés is közös teljesítmény (még a következő évi, brassói vándorgyűlésen is kisebb csapatban vesznek részt a múzeum háromszéki szakemberei).²⁸ 1932-től az előadások szövegét is megőrzik, és a közművelődési rendezvények nem szakadnak meg a Csutak-korszak utáni interregnumban (ekkor, 1937-ben avatják skanzenüket is), illetve az utód múzeumvezetők alatt sem. Érdemes figyelembe venni, hogy a megvalósultak mindig egy része csupán a tervezetteknek, a többi rendezvény megesik, hogy az előadó személyes gondoljai miatt marad el, de sokszor hatóság tiltja le vagy nem engedélyezi: a magyar önszerveződést román részről nagyfokú gyanakvás légköre övezi, és a jóváhagyásokért, jogos nyilvánosságiadó-elengedésért gyakran kell bukaresti politikus vagy egyházi barátainak-támogatóiknak (mint Szentkereszty Béla szenátor, Tőkés Ernő református esperes) közbenjárnia.

2. Programok az épített és írott örökség szolgálatában

Ami a szűkebb értelemben vett tudományos gyűjteményeket, beleértve azok feldolgozását-hasznosítását illeti, Csutak Vilmos, történész képzettségének megfelelően, eredetileg csak a régiségtár történeti részéért és az éremtárért felelt. Ez a műkincs- és műemlékvédelmi kérdésekben való érintettségét vetítette előre, szerencsés kapcsolódásban a múzeum-épület és berendezés, illetve a képtár már tárgyalt, ugyancsak hatáskörébe tartozó feladataival. Csutak másrészt a kiegészítő közgyűjteményi működést biztosította. Ha utóbbi téren a levéltári teendők korai, személyes becsvágának szolgálhattak kibontakozási terepül, a könyvtár, különösen annak szakkönyvtári lehetőségei egy általános tudományszervezéshez kínáltak kedvező feltételeket.

Műemlékek és műkincsek intézményes védelme. A múzeum vonatkozó tevékenysége az 1881-es

magyar műemlékvédelmi törvény elé dokumentálható vissza: egyleti alapszabály-tervükben ott szerepelt „*A végpusztulástól megóvni a Székelyföldön található történelmi emlékü romokat...*”. 1882-ben az Ipolyi-tanítvány Nagy Géza már a gelencei falképek kibontására szállt ki Huszka Józseffel, a múzeum költségén. László Ferencék idevágó törekvései 1903-tól datálhatóak (Roediger Lajos egy kezdeményezése), és 1911-ben, majd 1913-ban helyhatósági garanciákat is nyertek, amikor megyei rendeletet eszközöltek ki a háromszéki, illetve udvarhelymegyei régiségvédelemre.²⁹ A háború előtt László már egyházi klenódiумokat is összeírt Varga Nándor Lajossal,³⁰ de az impériumváltással az erdélyi műkincs- és műemlékvédelem az illetékes román hatáskörbe került, amelynek, érthetően, nem a magyar emlékek ügye volt a fontosabb, ha Roska Márton révén megjeleníthető is.³¹ A magyar szakma csak a húszas évek végétől próbálja újrászervezni magát, a megmaradt nem-állami szféra mozgásterében.

Csutak 1927-től Kelemen Lajossal egyeztetve foglalkoztatja vonatkozó szakfeladatokkal Keöpeczi Sebestyén Józsefet, aki 1929-ben a delnei templomot is felméri. Ugyancsak 1929-ben dokumentálják a karcfalvi erődtemplomot, készítetik el annak makettjét. A következő években Balogh Jolánnal, Roskával, Gödrivel szállnak ki műemlékekhez, de még a természetrajzos külső munkatársak is újra meg újra vonatkozó észrevételekkel jelentkeznek, különböző megbízásokat látnak el.³² Csutak 1930-tól az erdélyi református egyháztanács műemlék- és műkincsvédelmi bizottságának oszlopos tagja, igazgató-utódja, Herepei János mellett (Herepei a Roska kitlepedését követően a román műemlékbizottságnak is egyedüli magyar tagja lesz). 1940 elején a református egyházkerület nevében Darkó Ákos (Kolozsvárról!) még a veszendő régiségeknek a *sepsiszentgyörgyi múzeumban* vagy az egyházkerületnél való elhelyezését fogja szorgalmazni.³³ 2001-ig ezután is a múzeum látja el vagy biztosítja intézményi háttérrel a megyei (vagy időszakonként rajoni) műemlék- és műkincsvédelmi hatóság feladatait.

A múzeum történetének idevágó legkiemelkedőbb mozzanata a csíki Delne római katolikus templomának 1934–1935. évi felújítása, az *első intézményes jellegű* kisebbségi magyar műemlékrestaurálás. A 15. században épült, omladozó gótikus templomot, amelyben 1613-ból maradt fenn kazettás mennyezet és 1675-ből szárnyasoltár, 1934-ben

²⁸ EGYED Ákos 1993a, 90–99; EME Ek 1933; KÁNTOR Lajos 1935, 13.

²⁹ Lásd BOÉR Hunor 2009.

³⁰ MMA; a következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella 2002.

³¹ Vö. a *Comisiunea monumentelor istorice* jelentései, lásd pl. MIHALI, S. 1928.

³² Lásd alább, a *Természettudományos és azt kiegészítő programoknál*.

³³ DARKÓ Ákos 1940, 24.

le akarják bontani. Vámszer Géza beszéli le erről az egyházat, és nyeri meg a helyreállításhoz a Csík megyei, ekkor épp magyar többségű helyhatóság támogatását, valósítja meg azt a csíki EKE-szakosztály segítségével (melynek elnöke) és a Székely Nemzeti Múzeum intézményi szinten történő bevonásával. Az egyház közmunkára mozgósítja a helybelieket, a helyi közbirtokosság a faanyagot is állná, de ezt az erdőhatóság nem engedélyezi. A költségek fedezésére Vámszer ismertető füzetét is árusítják, sőt 1937-ben Nagy Imre-festményt értékesítenek hátrálék törlesztésére. A megyei tanács kulcsemberei Nagy Jenő, a múzeum igazgató-választmányi alelnöke, valamint Pál Gábor, aki a múzeummal ugyancsak régebből együttműködik. A múzeumhoz intézett felkérést a vezetőség csíki tagja, Antal Áron írja alá Vámszer és Nagy Jenő mellett. Vámszer maga 1930-ban kerül szoros kapcsolatba a múzeummal, egy intézményes erdélyi magyar kultúrpolitika és művelődésszervező központ igényének megfogalmazódása kapcsán, és már említettük, hogy szász kapcsolatai révén nyit e téren jelentős tapasztalatszerzési lehetőséget Csutakéknek. Az alakuló csíki múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum skanzenjének előkészítése kapcsán is folyamatos a levelezésük. Vámszer a múzeummal összedolgozó Milleker Rezső látogatását követően valósít meg jelentős idevágó szakmai tevékenységet Csíkban és Kászonban (1933–1934-ben a csíksomlyói Xantus-kápolnát kutatja, a csíkrákosi Cserey-kúria falképeit, a tamásfalvi csonkatornyot),³⁴ és inkább egy néprajzi honismeret irányából közelíti a kérdést. A delnei ügy első szakmai lépéseként a múzeum kéri fel a delnei kazettás mennyezet 1931-es felvételére.

A delnei műemlékmentés jelentőségét abból érthetjük meg, ha konkrét eseten vizsgáljuk, mivel járt a magyar emlékek érdektelenné válása Erdélyben az országos műemlékügy román megöröklésével. A magánszféra vagy az egyházak belső ügyeként természetesen nem egyszer kerül sor 1934 előtt is épületmentő-feljavító tevékenységre. Az 1932. évi gelencei templomfelújítást, feltehetően a patronáló gróf Mikes Ármin és gróf Kálnoky Hugó belátásának köszönhetően, maga a szakmai kezdeményező-feltáró Keöpeczi Sebestyén József felügyelheti. A szakmai szempontok azonban könnyen háttérbe kerülnek, gyakran az egyházi hatóság is tehetetlen a tulajdonos gyülekezettel szemben. Debreczeni László épp 1935-ben jajdul fel a bacai templom felújítása kapcsán, amikor is az épületet műemléki szempontból

teljesen tönkreteszik, holott ügyét időben megtárgyalták a református műemlékbizottsági gyűlésen. A delnei munkálatok az első alkalom a kisebbségbe szakadást követően, amikor szakintézmény valós garancia-, mert gyakorlati szerepvállalásával történik felelős beavatkozás, és jelentőségét az sem csorbítja, hogy a korlátozott forrásokból csak a szentélyt sikerül felújítani. Az ügy politikai kockázataira a múzeumnak a publicitást mindvégig kerülő hozzáállása figyelmeztet. Az intézmény műkincs- és műemlékügyi szervezéséhez kapcsolódó interdiszciplináris lehetőségekre még visszatérünk.

A Székely Nemzeti Levéltár ügye.³⁵ A múzeum alapításától feladatának tekintette a székely történelem levéltári forrásanyagának gyűjtését és feldolgozását, 1876-ban a forrásközlés is megkezdődött, 1893-ban pedig Domján István múzeumőr felvette a székelyföldi családi levéltárak begyűjtését.³⁶ Csutak Vilmos 1908–1909-ben és 1912-ben már idegenben, a Magyar Országos Levéltárban, a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában, a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárában, valamint a szász levéltárakban is kutatott a székelység múltjával kapcsolatosan.³⁷ Az 1910-es évektől a háromszéki hatósági és családi levéltárak állapotáról rendszeres felmérések készültek, 1911-ben került be múzeumi letétnak az Apor-levéltár és -könyvtár, 1915-ben a sepsiszentgyörgyi polgármester Gödri Ferenc (volt igazgató-választmányi elnökük) jelentős gyűjteménye. A magyar vidéki levéltárügy ekkor még, eltekintve olyan ritka kivételektől mint Kelemen Lajos és Veress Endre kolozsvári törekvései, Magyarországon máshol sem képezett tudományos vagy közművelődési kérdést.³⁸ A Csutak által 1909-ben megfogalmazott levéltárszervezési koncepciónak 1915-ben, meghirdetésekor országos jelentősége volt, a vidéki levéltárakért felelő országos levéltárnok támogatta, az első konkrét lépések is megtörténtek ekkor gyakorlatba ültetésére.³⁹ Levéltárunk 1961-es kiszakításáig a mindenkorai lehetőségek mértékében, de hűen követték ezt az elképzelést, lényege a székelyföldi hatósági és azokat kiegészítő családi levéltárak egyetlen székely nemzeti gyűjtőlevéltárba való gyűjtése, a múzeum feladataként.

Ahogy épületüket visszanyerték, „örökletétként” (a még magyar helyhatóság cinkosságával) azonnal gyűjteményükbe mentették mind a Háromszék vármegyei 1850 előtti levéltári anyagot (1920), mind pedig a Kézdivásárhely városit (1923). Az 1921-től

³⁴ VÁMSZER Géza 1934–1940, 7.

³⁵ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd CSÁKI Árpád 2002.

³⁶ CSÁKI Árpád 2006b, 35.

³⁷ CSÁKI Árpád 2006, 305.

³⁸ HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula 1927, 312; stb.

³⁹ CSÁKI Árpád 2006b, 37.

keltezhető párhuzamos erdélyi román törekvések először 1924-ben jártak komolyabb eredménnyel, egy kolozsvári iskola épületébe szállítottak több megyéből is családi levéltárakat, de a törvényes keretet erre csak az 1925. évi, első modern román levéltári törvény biztosította. Így 1924-ben a múzeum is megkísérelhette az Udvarhely vármegyei levéltár megszerzését, szakmai érvekkel kérdőjelezve meg (a már Sepsiszentgyörgyre bementett levéltáraknak is) a kolozsvári gyűjtőlevéltárba szállítását, annak célszerűségét. Mindezt a László Ferencnek köszönhető ekkori szakmai tekintélyük fedezetében. A levéltári törvény valóban kikaput hagyott rá: a rendezés-gondozását biztosítani képes intézmények megtarthatták saját levéltárakat. Ennek ellenére 1926-tól a román szakma megpróbálkozik egy marosvásárhelyi román gyűjtőlevéltár létrehozásával is a kolozsvári összpontosítás alternatívájaként. A múzeum szerencséjére azonban az állami levéltári hálózat kiépítése a pénzhiány miatt függőben marad, és mindössze a neves biológus Emil Racoviță minisztersége alatt érdeklődnek ebben az évben, nemzeti felkérést közvetítve, a sepsiszentgyörgyi levéltári állapotok, kutathatóság iránt.

A tényleges központosítás csak egy 1932. évi törvénymódosítás nyomán veszi kezdetét, ráadásul egy 1934. évi kormányhatározat a levéltári anyagok selejtezését írja elő. Ekkor a múzeum egy másik kikaput felhasználva próbálja a valós szakmai érdekeket érvényesíteni: a közvetlen helytörténeti jellegű iratokat a módosított törvény szerint is őrizhetik a helyi múzeumok, könyvtárak. Az udvarhelyi anyag mellett ezúttal a Csík vármegyeit is megpróbálják bementeni, jó okkal – a selejtnak minősített anyagot egy bukaresti „Háziasszonyok Köre” nevű egyesület kapja meg, hulladékpapírként értékesíteni... Székelyudvarhelyen ottani vezetőségi taguk, Sebesi János volt alispán, Csíkszeredában Boga Lajos képviseli, illetve tájékoztatja őket. Sajnos a megőrzésre érdemesnek talált iratokat Kolozsvárra szállítják, és sikertelenül tesznek ajánlatot a „hulladékpapír” megvásárlására is, ami sok mindent elárul a román állami levéltárszervezés valós szempontjairól.

Amit érdemes rögzíteni: a Csutak-korszakban a Székely Nemzeti Múzeum az egyetlen romániai magyar intézmény, amely képes az említett levéltári lépések megtételére, kiállva a szakmai és a magyar történelmi értékek mellett, de egyben az általános romániai levéltárügyhöz is jelentősen hozzájárulva. Mindeközben a korszak jelentős levéltári kutatóhelye a múzeum. A levéltárakért folytatott küzdelem nem zárul le Csutak halálával sem, 1937 tavaszán

Keresztes Károly fog a Brassó megyei régi levéltár felől érdeklődni. Ez a próbálkozás is sikertelen marad, de ne feledjük, Háromszék megye ugyanakkor az örökletébe helyezett levéltárát igényli vissza, hogy állami gyűjtőlevéltárba küldje, amit viszont a múzeum véd ki a belügyminiszterhez fellebbezve és így időt nyerve. Herepei János 1938-ban olyan levéltárat örököl meg, amely ilyen szempontból is méltán igazolja majd a múzeum 1942-ben teljes Székelyföldre kiterjedő gyűjtőkörét, közgyűjteményi státusát. Bár 1945-ben súlyos veszteségeket szenved, a háború végi és utáni pusztulások nyomán bementett anyaggal még az ötvenes években, jóval a Székely Nemzeti Múzeum államosítása után is az intézmény gyűjteménye marad, és még ekkor is történnek majd próbálkozások a Múzeum keretében történő, hatósági levéltárakkal való bővítésére, párhuzamosan az elszállítására irányuló törekvésekkel. 1961 után pedig az 1953-ban létesült Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár őrzi, amely Árvay József levéltárossága idején, tehát az 1970-es évek közepéig a lexikális tudása alapján legendás hírű történész Borbáth Károly szerint a legrendezettebb romániai levéltár.

A Csutak-korszak kiadványpolitikája. A Csutak-korszak legismertebb, mert egyedüli maradéktalanul, önállóan megvalósított kiadványa az 1929-es jubileumi *Emlékkönyv*⁴⁰. Ez viszont csak *egyike* a jubileumra kihozni szándékozott kiadványoknak. A másik kettő a Székelyföld és a székelység tudományos kutatásának két régebbi, már klasszikussá vált teljesítményéhez nyúlik vissza: Orbán Balázs monográfiájához, valamint a hetedik köteténél megszakadt *Székely Oklevéltár* forráskiadvány-sorozathoz. Kezdjük a kifejezetten levéltári emlékeket hasznosító utóbbival és rokon kezdeményezéseivel.

A múzeum kézirat- és levéltári gyűjteményét folyamatosan hasznosították. Már korán több nagy vállalkozást az intézmény köreiből kezdeményeztek: kezdtek el (Cserey Ákos az erdélyi testamentumok közzétételének az egyik első szorgalmazója, Nagy Géza a jobbágykötő leveleket kezdte publikálni)⁴¹, de a holdudvar apróbb közleményeit is érdemes volna összegyűjteni (Gyárfás Győző 1903-ban a Benkő József első, egyháztörténeti művét, a *Filius posthumus* ismertette, a polgármester Gödri Ferenc nyugdíjas korára kifejezetten levéltári kutatásra alapuló helytörténeti munkásságra készült berendezkedni, Benedek János 1924-ben Mikes Kelemen egy misztilis levelét közölte, stb.)⁴². A Csutak-korszakban a múzeum levéltárosa, Cs. Bogáts Dénes vezeti be 1929 és 1934 között hely- és hadtörténeti dolgo-

⁴⁰ SzNM Ek 1929.

⁴¹ BOÉR Hunor 2003, VII; LÉNÁRT Anna 2002, 64, 74–81, 83.

⁴² CSÁKI Árpád 2004, 17; MMA, 321, 82, 333.

zatokkal későbbi, főleg a Herepei-korszakra eső munkásságát. Főleg nyelvtörténeti jelentősége kiemelkedő: 1929-ben Erdélyben elsőként újítja fel az első világháború előtt Kelemen Lajos által megkezdett történeti helynévközlést, 1933-ra kicédulázva Háromszéknek a múzeumban adatolható történeti helynévanyagát. A fiatal Szabó T. Attilával való korai kapcsolata, a tudós nyelvtörténész visszaemlékezései-méltatásai nem kevesebbre utalnak, mint hogy Szabó T. Attila magát az *Erdélyi Szótörténeti Tár* gondolatát is Cs. Bogátsnak köszönheti majd: akkor merül fel benne, amikor a Cs. Bogáts Erdélyben elsőnek számító oklevélszótárát segít 1943-ban megjelentetni. Megjegyzendő, hogy Cs. Bogáts a múzeum címeres-leveleit és a háromszéki falutörvényeket is a Csutak-korszakban kezdett kutatásai során dolgozza fel, sajnos ezek a kéziratok a háború áldozatai lesznek.⁴³

A székely történeti forrásközlés legjelentősebb vállalkozása, a *Székely Oklevéltár*⁴⁴ maga 1898-ban akadt el. Szádeczky Lajosnál, aki a múzeum levéltárában először 1893-ban kutatott,⁴⁵ 1915-ben két kötetre való anyag volt még közöletlen. A folytatásra más is készült: Barabás Samu még Szabó Károly mellett, a III. kötetnél kapcsolódott be a sorozat kiadásába, és ugyancsak kötetre való gyűjteménnyel rendelkezett ekkor, nyugdíjba vonulása és Háromszékre való hazaköltözése idején, melytől a Székely Nemzeti Levéltár kezdeményezése sem tűnik függetlennek. A háború az oklevéltár folytatását is elodázta, de 1921-ben Barabás igazgató-választmányi tagságot vállalt a múzeumban, és 1928-ban Csutak a VIII. kötet kiadására készülhet vele. A jubileumi *Emlékkönyv* mellett a múzeumnak nem marad erre is anyagi forrása, de Csutak már árajánlatok birtokában bólint rá a pragmatikus megoldásra: 1931-ben a megjelentetés a MTA költségvetésébe kerül be. Csutaknak így is oroszlanrész jut abban, hogy a kötetet 1934-ben valóban kiadják,⁴⁶ mert 1932-ben, Áldásy Antal halálakor a kézirat eltűnik, és újra össze kell állítani. A múzeum hozzájárulásának méltatása a kötet előszavában az igazgató kérésére visszafogott. Csutak diplomata, és forráskiadásuk nem lezárt ügy: a székely lustráknak a *Székely Oklevéltár* II. kötetében megkezdett, majd Barabás Samu, Szádeczky Lajos és Kelemen Lajos köre által folytatott közzététele is

a múzeumra várhat. Ha 1912–1914-ben Nagyszébenben és Marosvásárhelyen válogatott ki vagy másolatot is le összeírásokat, 1930-ban maga Kelemen Lajos másol a múzeumnak lustrákat Kolozsváron.⁴⁷ A Csutak-korszakot követően 1943-ban Budapesten végeztet majd hasonló munkát Herepei. A lustrák kiadásának folytatása végül Demény Lajosnak és munkatársainak sikerül, az 1983-ban Bukarestben újraindított *Székely Oklevéltár* önálló köteteiként (jelenleg Pál-Antal Sándor rendezti sajtó alá a 18. századból fennmaradtakat), de székelyföldi forrásközlést a múzeum szakemberei is indítanak 2001-ben.⁴⁸

Ami *A Székelyföld leírását*, ezt a monumentális monográfiát illeti, Orbán Balázs 1868 és 1873 között jelentette meg, és mai napig megkerülhetetlen a Székelyföld honismereti kutatásában.⁴⁹ „A legnagyobb székely” hozzájárulása több alkalommal kimutatható a háromszéki múzeualapításban, a monográfia kéziratát is a Székely Nemzeti Múzeumra szándékozta hagyni eredetileg. Nem meglepő, hogy az új kiadást a múzeum vállalta fel a századforduló után. Csutak Vilmos még a háború előtt meggyőzte gróf Mikes Ármint, Orbán rokonát a fontosságáról,⁵⁰ de ez az ügy is 1928-ban kerülhet újra terítékre. Csutak Bányai Jánossal, a múzeum régi barátjával szövetkezik, aki ekkor székelykeresztúri geológus-tanár. A két kitűnő szervező számára a monográfia egyaránt mérce, több mint kegyeleti kérdés: magának a Székelyföld-kutatásnak a jelképe. Tudják, hogy *A Székelyföld leírása* számos tekintetben túlhaladott, és a fő kérdés az, hogy mit is jelentsen „az új kiadás”. 1928-ban együtt terveznek székelyföldi *monográfia-füzeteiket*, de hamarosan különböző lehetőségek mentén próbálnak előrelépni.

Bányai 1929-es kiadványában⁵¹, Kelemen Lajos hozza nyilvánosságra először a monográfia Orbán készítette kiegészítéseinek a kérdését. (Bár erről is volt elképzelés, Csutak a füzet kiadásában nem tud segíteni, így annyit ajánl fel, hogy esetleges Orbán-hagyatékrészek bementésére előteremtik az anyagiakat.) Kelemen a *Kiegészítéseket* felhasználó újrakiadást veti fel, sajnos csak egy részükhöz jutott hozzá,⁵² másrészt ezek elsősorban levéltári adalékok, amelyek egyaránt igényelnének húzást (azóta hamisnak bizonyult források okán) és bővítést.

⁴³ MMA, 107–108; SZABÓ T. Attila 1968; SZABÓ T. Attila 1985, 420–421; vö. HEREPEI János 2004.

⁴⁴ SzOkl, I–VII.

⁴⁵ A SzOkl VI. kötetében tett közzé innen feldolgozott anyagot; vö. CSÁKI Árpád 2006a, 34–35.

⁴⁶ SzOkl, VIII.

⁴⁷ CSÁKI Árpád 2006, 305, 307; CSÁKI Árpád 2006b, 38–40.

⁴⁸ SzOkl Ús, IV–VIII; PÁL-ANTAL Sándor 2007–2009; CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001.

⁴⁹ ORBÁN Balázs 1868–1873. Bizonyos értelemben hetedik köte-

tétek tekinthető a *Torda város és környéke* (ORBÁN Balázs 1889). A Székelyföld korábbi részletező-átfogó leírásai latin és német nyelvűek (lásd elsősorban BENKŐ József 1789, ill. SCHEINT, Daniel Theophil 1833, de előbbi csak 1999-ben jelent meg teljes terjedelemben magyar fordításban, utóbbinak pedig csak egy része, 2007-ben (SCHEINT, Daniel Theophil 2007).

⁵⁰ Az összefonódó történetek külön nem utalt részleteit lásd LÉNÁRT Anna 2002.

⁵¹ BÁNYAI János 1929.

⁵² Vö. CSÁKI Árpád 2006, 305.

Ha Kelemen ez foglalkoztatja, feljegyzései szerint még utolsó éveiben is, „az új monográfiában” gondolkodók kulcskérdése az új anyaggyűjtés. Ehhez Bányai elképzelése a szerényebb: az *Erdélyi Irodalmi Szemlét* is meggyőzi ugyan, hogy székely témájú közleményeit bocsássa a múzeum rendelkezésére, különnyomat-sorozatként újra megjelentetni, de már 1929-ben *több kis falumonográfiához* gyűjtetne, a helyi erők mozgósítását helyezve előtérbe. Csutak másfelől közelít: *egyetlen nagy monográfia kötetéhez*, azok tematikus *fejezeteihez* szervezné az akkori legjobb erőket, ezt készítenék elő a múzeum felvállalta kutatóutak, de az 1929-es *Emlékkönyv* és egy tervezett folyóirat, a *Székely Múzeum* is.⁵³ (Párhuzamosan Roska Mártonnal megírta a múzeum régiségtárának *Útmutatóját*, mely 1936-ban kész van, de kézirat a jeles régésznél marad, és, hacsak a csonkaországba való repatriálásakor el nem kallódik, anyagát valószínűleg jól ismert *Repertóriumában* hasznosítja majd, a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet kiadványában.⁵⁴)

Csutak halála nyolc évre függeszti fel a sepsiszentgyörgyi szerepvállalást, 1944-ben térhetnek majd vissza az Orbán Balázs jegyében vajúdo nagy feladatok kérdésére: a fiatal Faragó József rosszkor, pár héttel a második világháborús összeomlás előtt tudja csak összehozni közös vállalkozásra a Székely Nemzeti Múzeumot, Kelemen Lajost és a Bányai elképzeléseit felvállaló kolozsvári székely diákcsoportot.⁵⁵ Egy dr. Kós Károly tervezte szemelvényes Orbán-kötetnek a mutatója 1969-ben a múzeum új periodikájában fog megjelenni, de az új kiadás az anyaországban sem kívánatos politikailag, nemhogy Romániában: Illyés Elemér valószínűleg meg először, a nyugati magyar emigrációból.⁵⁶ A gondozott *Kiegészítések*et viszont valóban a múzeum tudományos intézete kezdi kiadni 2001-ben.⁵⁷

Most már visszatérhetünk az 1929-es *Emlékkönyv*-re. Embert próbáló szervezés eredményeként, a kötet hatvanhét tanulmányt, adalékot, cikket tartalmaz, a múzeum érdeklődésére számot tartó valamennyi diszciplínát megszólaltatva,⁵⁸ az intézmény említett munkatársai mellett olyan szerzőktől, mint a mezőgazdaság neolitikumi forradalmát megfogalmazó V. Gordon Childe vagy Divald Károly, Erdélyi Lajos, Fettich Nándor, Kodály Zoltán, Nyárády Erazmus Gyula, Solymossy Sándor, Viski Károly, sőt vezető

román szakemberektől. Jancsó Benedek recenziójából érthető, mit képviselt a két világháború közti kisebbségi magyar tudományosság legkiemelkedőbb könyve: választ egy a kolozsvári román egyetem tízéves tevékenységéről, egyben tíz év tudományos hadviseléséről beszámoló kötetre, az ott összegezett tíz évnvi román eredményre, méghozzá gyakorlatilag az egyetlen addigi érdemleges választ a magyar tudományosság részéről az impériumváltás után. Ugyancsak Jancsó hívja fel a figyelmet a kötetet záró székelyföldi/székelységtárgyú szakbibliográfiákra, az első, elismerésre méltó ilyen célú próbálkozásra.⁵⁹ A bibliográfiák mögött látszik leginkább a Csutakot vezérlő szándék: ez a kötet valójában egy regionális kutatás magas becsű elmunkálata, a múzeum céljaira felvonultatható tudományos erők lustrája és az addigi vonatkozó tudományos teljesítmények felmérése. Másfelől az a sokatmondó, hogy mire használják fel az *Emlékkönyv* jövedelmét: a megjelenést követő évben ebből vásárolják meg a skanzenjük telepítésére kinézett, a múzeuméval szomszédos telket...⁶⁰

3. Néprajzi programok

A *székely skanzen* 1930-as évekbeli megvalósítása a Csutak-korszak leglátványosabb néprajzi programja. Ami történik, az látszólag egyszerű: Csíkmenaságról múzeumi telkükre telepítenek egy 1767-ben épített házat, elébe pedig egy szomszédos, 1761-ben emelt, nagygalambbúgos kötöttkaput. Valójában nagyon jelentős eredményről van szó. A kérdés ugyanis az, hogy milyen előzményekkel-előkészületekkel, milyen folytatással, illetve milyen forrásokból történt. Mindenekelőtt: a Kárpát-medencében és Románia területén az első állandó szabadtéri néprajzi kiállítások („skanzen”) a kolozsvári román néprajzi múzeumé (1929), a balassagyarmati Palóc Múzeumé (1932–1934), valamint a bukaresti Falumúzeum (1936).⁶¹ A Székely Nemzeti Múzeum *Csiki háza* ehhez képest elhúzódó folyamat eredménye. A felállításhoz szükséges szomszédos telket már 1929-ben kinézik, 1930-ban megvásárolják, a székelykaput 1932-ben hozzák be, 1934 végére kerül tető alá a ház is, de tény, hogy 1937-re sikerül berendezni és felavatni. Csakhogy, míg az előző három skanzent erős állami támogatással létesítik, addig a sepsiszentgyörgyi fokozottan hátrányos, kisebbségi helyzetben valósul meg. Míg a bukarestinek 1948-ig

⁵³ Vö. Csutak levele Nagy Imrének, 1929. december 11. (a Minervával még ki kell hozniuk a monográfiát).

⁵⁴ A múzeum és Roska Márton levelezései, SzNM It, 1935-ös és 1936-os csomó; ROSKA Márton 1942.

⁵⁵ Vö. FARAGÓ József 1944.

⁵⁶ KÓSA László 1968; KÓS Károly [dr.] 1969; KÓSA László 1991; ORBÁN Balázs 1981.

⁵⁷ ORBÁN Balázs 2002–2006.

⁵⁸ Vö. BALÁZS Ferenc 1929; RAJKA László – HERPEI János – BALOGH Ernő 1929; EGYED Ákos 1993a; KICSI Sándor 1995.

⁵⁹ JANCÓS Benedek 1929, 247–249.

⁶⁰ LÉNÁRT Anna 2002a, 169, 187.

⁶¹ FOCŞA, Gheorghe 1966, 52; BUTURĂ, Valeriu 1966, 83.

csak alkalmi a működése, és nem kapcsolódik hozzá tulajdonképpen muzeológiai tevékenység, a kolozsvári pedig 1940 és 1954 között nem tekinthető múzeumi rendeltetésűnek, ráadásul majdem teljesen elpusztul,⁶² addig a Székely Nemzeti Múzeum skanzenje mindvégig meg fogja őrizni eredeti funkcióját, és az 1970-es évekkel kezdődően szintén jelentősen kibővül majd. Lássuk a részleteket.⁶³

A magyar skanzen ügyének a kezdetektől oszlopos része a székelyföldi hozzájárulás. Az első, időszakos szabadtéri néprajzi kiállításnak értékelhető magyar népi ház az 1873-as bécsi világkiállítás Nemzetközi Falujának az udvarhelyszéki székely háza volt. Az 1885-ös budapesti országos kiállításon pedig, Ráth Károly kezdeményezésére ugyan, de egy székelyföldi egyesület, a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet múlt felül a bécsi teljesítményt. Élő múzeum jellegű, háziipartermék-bemutató demjénházi lakóépületéhez az 1873-as kiállítás jövedelmének maradványösszegét is felhasználták, és az épület először Marosvásárhely főterén volt megtekinthető.⁶⁴ Az 1885-ös országos kiállításnak ez a székely háza volt az első, magyar területen felállított, időszakos szabadtéri néprajzi múzeum jellegű ház. Megvalósítása egyidős a Hazelius-kezdeményezéssel, a Mora-típusú ház megszerzésével svéd szabadtéri múzeum céljaira, amelytől az európai skanzentörténetet számítjuk. A sokáig feledésbe merült, de európai jelentőségű magyar múzeumtörténeti mozzanat a közelmúltban tisztázódott.⁶⁵

A Székely Nemzeti Múzeumnak több mint gyanús, hogy köze volt a vállalkozáshoz, bár ennek bizonyítása további kutatásokat igényel. Tény, hogy Nagy Géza ekkor nemcsak az ott is kiállított fazakastermékekben volt érintett, de Ráth Károly székelyföldi körútját követően már 1883-ban, a kiállítás szervezésének kezdetén felmért a múzeum költségén egy székely kúriát. Nem ezt építették meg, viszont magyarázatra szorul, hogy amikor 1910-ben Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság eredménytelenül ugyan, de felkarolta Toroczka-Wigand Ede elképzelését egy *Székelyföldi Népművészeti Múzeumra*, a részleteiben kidolgozott tervezet szövegében-tervrajzában (az első részletes terv állandó magyar skanzenre!) miért épp az imecsfalvi kúria szerepelt, az a kúria, ahol Csereyné megalapította a Székely Nemzeti Múzeumot, és az egyetlen háromszéki kúria, ahová a múzeum őre, Nagy Géza 1883-ban bizonyítottan bejáratos volt...

Sepsiszentgyörgyön a László Ferenc múzeumórségével vette kezdetét új korszak a néprajzi muzeológia

terén is, kihatásai a magyar skanzenügyben sem mellékesek. Jankó János és Huszka József munkásságával a székelyföldi kutatás eredményei már addig a vonatkozó magyar szakirodalmi közlés legjelentősebb szeletét tették ki, de a Székely Nemzeti Múzeum László Ferenc idején a Székelyföld szisztematikus néprajzi felmérésébe kezdett. 1906-ban költözött haza Háromszékre másik nagy terepkutatójuk, a volt zombori múzeumőr Roediger Lajos is, ő főleg a Kászonokban állított össze jelentős népi építészeti és berendezés-dokumentációt. 1910-ben Toroczka-Wigand (akinek szóhasználatra Csutak 1933-as, skanzen-tárgyú levelezésében is felbukkan még) és barátja, Kós Károly került szoros kapcsolatba a múzeummal. 1911 tavaszán László, valamint Semayer Vilibáld és Beluleszko Sándor társaságában szállhattak ki Dálnokba, az ott Szinte Gábor által kiszemelt székely ház és nagygalambbúgos kapuk esetleges megszerzése és az új sepsiszentgyörgyi múzeumtelken való felépítése céljából. A kiszállás fél évvel előzte meg a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának első székelykapu-beszerzését is. A dálnoki „egyes ház” részletes felértékelésre került, és, bár itt a felvert ár miatt csak faragott gerendáit és 1609-es feliratú ajtókeretét vásárolhatták meg, László gyűjtése nyomán két régi székelykapu, másfél tucat fejfa is bekerült a múzeum telkére, még a világháború kitörése előtt. A kapuk nem egy skanzen, hanem a Kós tervezte épületegyüttes kiegészítőiként nyerték el helyüket, skanzenelképzelésük viszont ekkor formálódott ki.

A jórészt csak saját erejére támaszkodó múzeum ilyen előzményekkel indíthatja újra már a kolozsvári román skanzen telepítésének kezdőévében a saját rivális programját 1929-ben. Hogy hogyan lehet képes versenyben is maradni kisebbségi magyar szakmai vállalkozásként, mindjárt érthetőbb, ha előszámoljuk, milyen erőket szervez be Csutak ennek a programnak a kivitelezésére is: a telek megvásárlását szakmai ajánlásával műemlékvédelmi szempontból Keöpeczi Sebestyén József, néprajzi muzeológiaiból Kós támogatja; a megvásárlandó házakat Viski Károly és Milleker Rezső szemeli ki, a tárgyalásokban Vámszer Géza és a zsögödi Nagy Imre kulcsszereplő, a betelepítést Szilády Zoltán véleményezi, és Kós hajtja végre, a terepezéshez a hátteret Nagy Jenő, Haáz Rezső biztosítja. Múzeumőreik, helyi értelmiségiek, kereskedők, hivatalnokok sora működik együtt velük. Párhuzamosan ezzel, mintegy a témát felhajtani, Bányai János segítségével Millekernek két

⁶² FOCȘA, Gheorghe 1966, 51–52; BUTURĂ, Valeriu 1966, 83; KÓS Károly, dr. 1995, 21.

⁶³ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd LÉNÁRT Anna 2002a.

⁶⁴ *Maros-vidék*, 1885/12, március 12., 51.

⁶⁵ Vö. KOREK József 1988, 114; az utolsó vonatkozó összefoglalást lásd BALASSA M. Iván 2007.

vonatkozó néprajzi gyűjtőpályázatát is bonyolítják (1933, 1936), és olyan fiatalok jelentkeznek pályamunkával, mint Molnár István, a későbbi székelykeresztúri múzeumlapító, vagy Illyés Elemér, *A Székelyföld leírása* már említett második kiadója.

A betelepített objektumok mellett a csíki Menaságról nyárikonyha, sütőkemence, gémeskút, a másik két székely megyéből a siklódi, alsócsernátoni, altorjai házak behozatala merül fel (indulásból három házban gondolkodtak), Marosszékről és a Küküllő mentéről nyáradandrásfalvi és ádámosi székelykapu. A szakmai igényességet pillanatig sem adják fel: Csutak kifejezetten muzeológiai szempontok miatt és alapján cseréltet le alkalmasabb, bár hasonlóképpen menasági típusokra épütelelemeket. A felállított ház rendbehozatalában, a szükséges anyagbeszerzésben újabb segítők sora adatolható, az ügy mindinkább társadalmi ügygé szélesedik. Van, aki azzal jelentkezik, hogy tévedésből túlfizették, és van mikor kalákában dolgoznak. Adomány építőanyag érkezik, ebbe végül beszáll a város is. Ami a dolog különös szépsége, a vállalkozás anyagi részének több mint kétharmadát kitevő, a telek megvásárlására fordított összeget, mint említettük, a legnagyobb két világháború közötti kisebbségi magyar tudományos könyvnek, a Székely Nemzeti Múzeum 1929-es *Emlékkönyvének* 1930–1931. évi tiszta bevételéből fedezik. Lényegében a magyar tudós társadalom önzetlen hozzájárulásából, mert az *Emlékkönyv* a határokon átnyúló magyar tudományosság ekkori erődemonstrációjának is tekinthető.

Csutak halála után a *Csíki ház* utómunkálataira Haáz, Vámszer, Kós, Roediger bábáskodása mellett fog sor kerülni, az összeszokott szakmai gárda mögött meglepően hatékony vezetőséggel (Felszeghi, Keresztes, Konsza, Nagy Jenő főleg). 1937-ben 800 ember jelenlétében avatják. A nagy igazgató erélyének hiánya mégis érződni fog, újabb épületek behozatala már nem sikerül, ha a terveket nem is adják fel (1938-ban egy 1785-ös parajdi malom után fognak érdeklődni). Az érkező utód Herepei is siet felállítani Csutak skanzen-elképzelését,⁶⁶ 1938–1943-ban a háborús viszonyok ellenére folyamatosak lesznek a törekvések a bútorzat menasági kiegészítésére, újabb lakóépületek és gazdasági melléképületek, berendezések behozatalára (csűr, pajta, gabonás-fészer, istálló; malom, olajütő), munkatársai (Balassa Iván, Vajda László, Gaál Károly) Csíksomlyón, Csíkmenaságon, Magyarhermányban, Kisbacon környékén kutatnak, eredeti bútorokat, fejfákat, egy teljes eszténa tárgyi anyagát hozzák majd be.

⁶⁶ Herepei János 1938. október 29-i levele Bartucz Lajosnak, a Magyar Néprajzi Múzeum igazgatójának, SzNM It, 1938. évi csomó.

⁶⁷ A kiegészítő magyarhermányi adatokat lásd BOÉR Imre 2006,

1942-re költségvetési alternatíva lesz a skanzen bővítése, 1943-ban Szegedy-Maszák Hugótól kér tanácsot Herepei skanzen-ügyben. Végül Székely Zoltánra és új néprajzos munkatársaira marad a megvalósítás érdeme: az 1959-es 15 éves tervben ő is hitet tesz Csutak elképzelése mellett. Ennek köszönhető, hogy 1974-ben valóban be fog kerülni Sepsiszentgyörgyre az 1970–1971-ben kinézett és beszerzett vargyasi (udvarhelyszéki) és bélafalvi (háromszéki) ház, ha nem is a korábbi terv szerinti helyre (a *Csíki ház* mögé) állítják majd fel őket: 1976–1979-ben Csernátonban fogják megalapozni a skanzenterv kiteljesítését, a pár éve létrehozott ottani múzeumi részleg keretében (házak és gazdasági épületek, méhes és temető, malom és régi mezőgazdasági géppark, értő gondozásban, népi faragással és festéssel).⁶⁷

Romániai magyar néprajzi kutatásszervezés. Ha a skanzen története a magyar skanzenügy európai szintű felértékeléséhez szolgáltat adatokat, a párhuzamos néprajzi kutatásszervezés a magyar néprajzi kutatás erdélyi–óromániai tevékenységének két világháború közötti jellegét világítja meg: az általában anyaországi megrendelésre és támogatással folyó tevékenység és a helyi kezdeményezések viszonyát, amelyben a Székely Nemzeti Múzeumnak mint talpon maradt kisebbségi magyar tudományos központnak jelentős szerep jut. Másrészt azt érthetjük meg belőle, mi az ekkori félintézményes, nyilvánosságot kerülő megoldások hátulütője, milyen torzulásokat eredményeznek a későbbi szakmai tudatban.

Már a skanzenrel kapcsolatos iratanyagban számos adat bizonyítja az anyaországi néprajztudománnyal való állandó munkakapcsolatot más néprajzi vonatkozásokban is. Párhuzamosan a szabadtéri néprajzi kiállítás létrehozásával Viski Károlynak záras tanulmánya, Bátky Zsigmondnak szarvasagancs puskaportartók ügyében segítenek, Györffy Istvánnak bocskor-adatokkal. Ne feledjük, ezekben az években a három jeles tudós *A magyarság néprajzát*⁶⁸ hozza tető alá. A sors útjai tekervényesek: Roediger nemcsak itteni hírmézdokumentációját, de korábbi *bácskai* fotodokumentációját ajánlhatja fel *Kovácsnáról* Viskinek. Az anyaországi néprajzosok és a múzeum kapcsolata több mint egyszerű adatszolgáltatás. Viski Károllyal kiszállásokat is tesznek együtt, tűzhelyeket kutatva, és a budapestiek dokumentáció elkészítésében is kifejezetten kérik Keöpeczi Sebestyén József, Gödri Ferenc bedolgozását. Másrészt viszont segítséget nyújthatnak: Györffyt a régi székely viseletek ügyében keresi meg Csutak, hogy az

a többi Herepei-adatot lásd HERPEI János 2004, a Székely Zoltán-adatokat lásd BOÉR Hunor – GAGYI József 2005, 553.

⁶⁸ MN.

ún. szótteszmozgalomban már korábban részt vállalt múzeum felelős szakmai hozzáállással támogathassa azt. (A múzeumban 1927-ben kovásznai református nők, 1929-ben sepsiszentgyörgyi katolikus nőegylet állít ki, felélesztve a varrottasok hagyományát, 1931-ben az intézményt fel is kéri a szakmai irányításra, 1932-ben Roediger Lajos ennek eleget is tesz, az 1933-as sepsiszentgyörgyi „székely napon” pedig több mint ezer falusi érdeklődő tekinti meg okulás végett a gyűjteményben őrzött régi szótteszanyagot.)⁶⁹

Sepsiszentgyörgy a magyar néprajzkutatásnak kiemelt logisztikai bázis jelent. Orosz Endrével, a kolozsvári EKE néprajzi múzeum őrével, egyben a kolozsvári román múzeum magyar őrével nincsenek munkakapcsolatban, ha tanulmányozza is a gyűjteményeiket. Viszont Viski Csutak által küld neki pénzt 1932-ben, és az alkalmi találkozás az EKE-vel való kiadványcserét eredményez, Orosz pedig felhívja a figyelmüket a gyergyóremetei, már Orbán Balázs említette „özönfára”: a Székely Nemzeti Múzeumban volna a helye.⁷⁰ Szakemberek között a nem szakmai kapcsolatok is magától értetődően vezetnek szakmai beszélgetéshez. Ezek a találkozások azonban többnyire eleve összetettebbek. A múzeum által segített kutatók általában nemcsak finanszírozást közvetítő vagy politikai fedezetet biztosító, de szakmai bázisnak is használják az intézményt, másrészt a múzeum nem feltétlenül pusztán közvetítője csak a támogatásnak. Két moldvai és egy szilágysági néprajzi kutatóutat fogunk részletesebben tárgyalni, közülük Domokos Pál Péter első, 1929-es és Lükő Gábor 1931–1933-as moldvai útjai a kiemelkedő jelentőségűek.⁷¹

Domokos Pál Péter a moldvai magyarság szisztematikus, 20. századi kutatásának első úttörője, valószínűs divatot hoz létre vele. Monumentális munkájáról, *A moldvai magyarságról*⁷² 1987-es 5. kiadásának előszavában írja: hazatérve első, 1929-es moldvai útjáról hiába próbálkozott könyve kiadásával a különböző, kiadóval is rendelkező felekezettek, politikai pártok illetékeseinél, a moldvai kérdés senkit sem érdekelt, a tudományos fórumokat sem. Végül saját költségen jelenteti meg, 1931-ben. Váratlan visszhangja támad, és ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia jelentősebb pénzösszeggel honorálja munkáját, ami lehetővé teszi második moldvai útját. Domokos Pál Péter értékét nem csorbítja, a Székely Nemzeti Múzeumot viszont megilleti a kiegészítés: a jeles néprajzkutató a könyvet megalapozó első,

1929-es moldvai útját a Múzeum számottevő anyagi támogatásával végezte, a múzeum fonográfjával és az ugyanazon igazgató, Csutak Vilmos vezette sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium fényképezőgépével. A fiatal kutatót a zsögödi Nagy Imre ajánlja Csutak támogatásába, és szakíróvá avatásában is szerepe van az intézménynek: legelső közleményei egyikeként⁷³ *A csiki énekeskönyvek* a múzeum 1929-es *Emlékkönyvében* jelenik meg. A fonográf mozzanatánál maradvá: eszerint az első fonográfos gyűjtést is ő végzi (vagy legalábbis kísérel meg) a moldvai magyarok között, nem pedig Veress Sándor, 1930 nyarán.

Csutak, aki úgy tűnik, hogy már korábban időszerűnek látja a csángókutatás megindítását, 1929-ben épp Nagy Imrének írja meg: a képzőművészeti részlegük fejlesztésének az az akadálya, hogy például Domokosnak 21 000 lejt (a menasági ház vételárának négyszerese) fizetett ki a semmiből, holott még az *Emlékkönyvéért* is tartozik. Domokos ennek fejében vállalja, hogy a gyűjtést követően fonográflemezei másodpéldányát és néhány értékesebb fényképfelvételét átengedi a Múzeumnak. Az egyezségben sajnos indulásból jelen van egy félreértés. Domokos, aki gyakran száraz kenyéren él kutatásai során, mecénátúrát keres, és annak tekinti a múzeum támogatását, ezt viszont a nehéz anyagi gondok között tevékenkedő tudományos intézménytől nem lehetett elvárni, ők bedolgozó munkatársként képelték segíteni.

Ha árnyék vetül is rá, kapcsolatuk nem szakad meg. 1931 tavaszán Csutak csendesíti Vámszert, miután annak megromlik a viszonya Domokossal. Figyelemmel követik Sepsiszentgyörgyről a kutató második moldvai útját is, és 1934–1936-ban hosszasan leveleznek. Felmerül egy *A moldvai magyarság* második kiadásához nyújtott segítség ügye, 1935-ben pedig Domokos a kézdivásárhelyi fehérbörkésítésről küld fényképfelvételeket, és jelzi, érdemes volna az egész eszköztárat megszerezni. 1936-ban bécsi kutatásainak anyagát kínálja fel megvételre, kiadásra pedig egy 1799-es székelyföldi utleírást. Sepsiszentgyörgy ekkori lehetőségeit azonban a *Csiki ház* befejezése-bebútorozása meríti ki, és a delnei restaurálás. Csutak a bútorbeszerzés-dokumentálás segítése fejében próbálná támogatni, de az igazgató egy hónap múlva halott.

A másik vizsgált moldvai kutatás Lükő Gáboré, aki kutatásával többek között a moldvai csángók és a moldvai székelyek közötti különbséget tisztázza. Lükő 1932-ben és 1933-ban jár Moldvában.

⁶⁹ SZŐCS[né] GAZDA Enikő 2002, 205–207.

⁷⁰ Orosz Endrével való levelezés, SzNM It, 1932-es csomó.

⁷¹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd LÉNÁRT Anna 2002.

⁷² Első kiadása: Csíkszereda (ny. Péter Ferenc, Csíksomlyó), 1931.

⁷³ Párhuzamosan a *Zenei Szemlében* és az *Irodalomtörténeti Közleményekben* is közöl.

Györffy, aki kutatásai kezdetétől fő megbízója és szakmai támogatója, előbb Csutakhoz küldi, a Székely Nemzeti Múzeumba. Sepsiszentgyörgy lesz az a romániai támaszpont, amelyre moldvai kutatásai során Lükő is támaszkodik, ide küldik utána a támogatás nagyobb részét, amelyet Csutak továbbít, illetve kezdetben saját pénzéből előlegez (Bukaresten át Lükő csak az elején kap pénzt ezzel párhuzamosan). Ide küldi a gyűjtés köztes eredményét is, hogy biztonságba kerüljön. Csutakkal való kapcsolatuk kifejezetten személyessé válik. Az igazgató véleményezi az Akadémia irányába, Györffy kérésére környező falvakba küldi ki kutatni szakmai előgyakorlatként, gondos tanácsadója a romániai viszonyokhoz való alkalmazkodásban, tájékoztatja a térségben folyó párhuzamos kutatásokról (Domokos Pál Péter, Vita Zsigmond), illetve felhívja rájuk a figyelmét, közvetít az újabb induló csángókutatók irányából, mint Veress Sándor. Odafigyel a fiatal kutató magánéletére is. Lükő helyzete hasonló a vele egyidőben Moldvában gyűjtő több magyar kutatóéhoz (a falukutató szociológus, a bukaresti Falumúzeumot alapító Dimitrie Gusti, valamint a bukaresti Folklorarchívumot megalapító zenetudós és zeneszerző Constantin Brăiloiu román kutatásaiba bekapcsolódva hivatalos román támogatása is van, akárcsak Balla Péternek, Veress Sándornak): 1933-ban őt is kiutasítják az országból. Lükő kapcsolata a múzeummal felhőtlen volt, visszaemlékezéseiben mégsem tér ki rá, ahogy Györffy valós szerepére sem: a következő évtizedekben traumák sora fogja elmosni az emlékeket.⁷⁴

Egy harmadik ügy a kutatás ekkori politikai feltevéleit világítja meg. Röviddel a Lükő Gábor-iratsomó lezárulását követően, 1933 nyarán Györffy egy erdélyi tanítványa, Tőkés Béla⁷⁵ szilágysági néprajzkutató útját készíti elő. Kérésére Csutak ad megbízólevelet Tőkésnek, és a szükséges pénz is Csutak útján jut el a diákhöz. Diósadról jelentkezik először, és beszámol addigi útjáról. A második, krasznai jelentkezés már a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójához intézett segélykérés: Désházán letartóztaták, és hadbíróásra akarják vinni, mert miniszteri engedélyre lett volna szüksége a gyűjtőúthoz. Az eset jellemző, és sok mindent megmagyaráz, miért is volt olyan szegényes a magyar néprajzi kutatás a két világháború közötti Erdélyben. Ezúttal azt láthatjuk konkrét példán, mit jelent, hogy a huszonkét éves új impérium alatt Erdélyben gyakorlatilag folytonosan ostromállapot volt.⁷⁶ Következő évben azt is rendelet tiltja meg, hogy külföldi tudós akár

nyilvános gyűjteménybeli, kiállított anyagot fényképezzen, rajzoljon le. Csutak a háromszéki megyefőnök segítségével kieszközöli a diák szabadon bocsátását, azzal, hogy a fiú az ő megbízásából fényképezett és gyűjtött néprajzi adatokat, de elkobzott tárgyait (hat doboz film, jegyzetek, két könyv, fényképek, egy Szilágyság megye-térkép) ő sem tudja visszaszerezni a kolozsvári Haditanácstól.

4. Természettudományos és azt kiegészítő programok

A Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti természettudományos programjai a székelyföldi kutatóutakként emlegetett gyűjtő- és tanulmányi kirándulásokban tetőznek. Jelentőségüket az adja, hogy a magyar természettudományos kutatások történetében hasonló komplex regionális kutatásra ezt megelőzően csak az első világháború előtti, id. Lóczi Lajos-féle Balaton-kutatás példa, utána pedig leghamarabb az 1962-ben induló bakonyi.⁷⁷ A székelyföldi kutatás után korántsem maradt az említettekével egybevethető begyűjtött anyag, publikáció, de ezt a kisebbségi, hátrányos körülmények is magyarázzák, tudományszervezőként viszont olyan sajátosságok jellemzik, amelyek más tekintetben jelentősen kárpótolnak az elmaradt eredményekért. Az évente megrendezett, természettudományos súlypontú, de esetenként régészettel, néprajzi és művészettörténeti kizsállással egybekötött kutatóutakon ugyanis a székelyföldi, a kolozsvári és a dél-erdélyi szakemberek, lényegében az erdélyi magyar tudomány elitje adott egymásnak rendszeres találkát, a Múzeum szervezésében, annak javára (mindenkor kihangsúlyozzák, hogy céljuk a Múzeum gyűjteményeinek gyarapítása, a múzeumőrök ismereteinek gazdagítása). Másrészt az egyetemen, intézetben, múzeumi gyűjteményben, patinás magyar középiskolákban dolgozó szakma mellett meghívják a fiatal tanárnemzedék arra érdemesített tagjait, sőt középiskolás diákokat, ugyanakkor a tudományra és kultúrára fogékony, érdeklődő helyi értelmiségnek, polgári rétegnek is lehetőséget nyitnak a nem egyszer akár gyakorlati hasznot jelentő találkozásra. A tanulmányi kirándulások tehát egyben az elit utánpótlását célzó képzés, valamint az akkor elképzelhető legszínvonalasabb magyar szabadegyetem.

A programban valójában három összetevő talál egymásra, fonódik össze. Az első a Csutakék 1928-as Székelyföld-monográfia terve és az 1929-es tanulmánykirándulás ennek jegyében értelmezhető

⁷⁴ A Györffy–Lükő-levelezés másik felét lásd SÜMEGI György 2002.

⁷⁵ Tőkés Béla, református lelkész. Teológus hallgatóként végez néprajzi kutatást, majd a világháború után a bánsvári

alapít tájmúzeumot (lásd KÓS Károly, ifj. dr. 1947).

⁷⁶ A korszak háromszéki visszasságairól lásd B. KOVÁCS András 2006.

⁷⁷ PAPP Jenő 1964, 391.

próbája-lustrája, tehát *egy regionális központ régebbi programja*. A második *a dél-erdélyi magyar természettudományos szakemberek 1930-as évek eleji, főleg száz mintát követő önszerveződése*, amelyet előbbi fokalizálni-segíteni tud. A harmadik összetevő az, hogy mindez ötletet adott és formát-témát kínált Bányai János elképzelésének, *kolozsvári magyar szakemberekre építő tanulmánykirándulásokkal ellensúlyozni a román természettudományos elit ekkori hasonló tevékenységét*. Egyben az ezt megszervezni képes kisebbségi magyar régióhoz kötötte az elképzelést.⁷⁸

1928–1929 székelyföldi lustrája.⁷⁹ Az 1928-as kirándulás inkább előzetes bejárás jellegű. Több résztvevő a jubileumi kiállításra készülve vagy a jubileumi *Emlékkönyv* kapcsán kerül közelebbi kapcsolatba egymással. Anyaggyűjtésnek is szánták, ismeretterjesztésnek is (sepsiszentgyörgyi és székelyudvarhelyi előadásokkal kezdődik-végződik). Bányai János szervezői politikájának a helyi, szolgálni kívánt közönséggel való kapcsolatteremtés és kölcsönös segítség a lényege, az intézményi jelleg tudatos előtérbe emelése egy hosszú távon megtérülő presztízstermelés céljából. Az alap kutatás mellett a megvalósítható alkalmazott kutatási vonatkozásokat hangsúlyozza, de az alkalmazási lehetőségek között turisztikai célú elképzelés is akad: a szebeni Deutsches Kulturamt német vendégeknek szervezett erdélyi kirándulásán a Múzeum a kalauz 1929-ben a Székelyföldön, és ha nem is alakul ki rendszeres, a térség turisztikai potenciálját hasznosító kapcsolat, mint arra kezdetben számítanak, folytatása is lesz 1937-ben.

Az 1928-as tanulmányi kirándulás a legkülönbözőbb szakterületek erdélyi magyar vezető szakembereit mozgósítja. A természettudós mag egyben az EME Természettudományi Szakosztály egyetlen ekkori tevékenységének, a szabadegyetem-jellegű ismeretterjesztő, ritkábban ún. „tudományos” előadásoknak a geológus főszereplője: Szádeczky Gyula, Balogh Ernő, Bányai János. Szádeczky a két testvérintézmény összefogásának örül a leginkább, az együttműködés még az 1934-es újrakezdésnél is fontos motivációja a kolozsváriaknak, bár intézményként az EME soha nem lesz résztvevő (talán nem függetlenül attól a kolozsvári politikai légkörtől, amelynek okán Szádeczky a minél kisebb nyilvánosság híve). Részt vesz földrajzos (Xantus János, Tulogdy János), botanikus (Nyárády Erazmus Gyula), régész (Roska), történész és művészettörténész-heraldikus (Csutak, Keöpeczi Sebestyén

József), néprajzos és műpítész (Haáz, Kós). A zoológus Bogával végül csak Csíkszeredában találkoznak, a vegyész Ruzitska Béla pedig nem tud eljönni, de vállalja az esetleges vegyelemzések majdani elvégzését. Többen családtagokkal érkeznek, a meghívottak költségeit a múzeum viseli. Csutakék több tucat embert mozgósítanak a szervezéshez, Bukaresttől Sepsiszentgyörgyön át a felkeresendő vendéglátóig (a köszönőlisták tanulságosak: a két világháború közötti székely kisvárosokban valóban létezik ekkor mozgósítható magyar civil társadalom).

Az útvonal: sepsiszentgyörgyi homokbánya, komollói római tábor, Kovászna, Kézdivásárhely, Szent Anna-tó, Csíkszereda, Csíksomlyó/Gyergyószentmiklós-Gyilkos-tó, Szentkeresztbánya (bánya és kohó), Székelyudvarhely, Székelykeresztúr. Mindenütt kerülnek a helyhatósági támogatást, és a vendéglátásért cserébe szívesen szolgálnak *szaktanácsadással*. A múzeum szakmai nyeresége: Nyárády botanikai tanácsai, segítségének felajánlása (gyűjtene felesben kolozsvári intézetének, felesben a Múzeumnak, élve utóbbi erkölcsi támogatásával), fényképek (Balogh Ernőnek fizetik is), Bányai írása a kovásznai ásvány-előfordulásokról és két rövid, alkalmazott szaktanulmánya, melyeket megküldet a vendéglátóknak (propaganda a múzeumnak).

1928 és 1934 között az 1928-as természettudós résztvevők nem vállalkoznak nagyobb kutatóútra. 1929 a jubileumi rendezvények éve és Bányaié (sepsiszentgyörgyi ajánlólevéllel a Múzeumot képviseli külföldön, egy nemzetközi balneológiai kongresszuson; 1930-ban is a Múzeum biztosít neki szállást előpataki munkájához). De 1931-ben, mint már szóba került, Csutak és Bányai viszonya megromlik. A gazdasági világválság is érezteti hatását. A kolozsváriak közül csak Nyárády javítja fel 1929-ben, a székelyföldi lápok növényvilágára vonatkozó anyagot az *Emlékkönyvhöz*, és Balogh Ernő kutat 1932-ben Sepsiszentgyörgy bázissal. Jellemző hozadék viszont, hogy Nyárády a közös vállalkozások interdiszciplináris jellegét emeli ki a programgazdagság mellett. Ennek jegyében fogja elkészíteni a jeles botanikus a csíkkarcfalvi templom makettjét; néz utána Balogh Ernő 1932-ben a kolozsvári minoritákhoz került egykori csíksomlyói nyomdának. Az időközben bekapcsolódó új emberek sem szorítkoznak szakterületükre: zoológusok jeleznek régi könyv- és iratanyagot, ismeretlen adatokat a festő Gyárfás Jenőről, gyűjtenek régészeti leleteket vagy 1717-ből való hízmésmintát stb. a múzeumnak.⁸⁰

⁷⁸ Vö. BOÉR Hunor 2006, 11–12, 14.

⁷⁹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd WOLF Tamás 2002.

⁸⁰ KOCS Irén 2002, 93, 108–109, 112, 114–115.

Szász mintájú mozgalom és romániai magyar természettudományi múzeum.⁸¹ A székelyudvarhelyi kapcsolat meggyengülését jelentős fordulat ellensúlyozza: 1930-ban Diószeghy László sepsiszentgyörgyi születésű festőművész, lepkész figyel fel a *Emlékkönyvre*, és jelentkezik Borosjenőről a múzeum segítségére, mozgósítva szakmai körét. Ő és rovtartanos barátja, a kükküllővári Köntzei Gerő kezdeményezi a tanulmányutak újraindítását, és főleg nekik köszönhető, hogy azok 1934–1935-ben (egyebek mellett) komoly tudományos gyűjtőút jelleget öltenek. A kitűnő dél-erdélyi szász és anyaországi szakmai kapcsolatokkal rendelkező Diószeghy és Köntzei problémafelvetése és hozzáállása hatalmas nyereség (természetes élőhelyek eltűnésének veszélye, a szakma elöregedése; csoportos gyűjtés módszertana, beleértve szakterületükkel egymást előnyösen kiegészítő részvevők beszervezését; átgondolt eszköz- és anyag-előkészítés a felszereléshez és az eredmények tárolásához; teljes gyűjtemények, mint a Diószeghy-lepke- vagy egy Zilahy Kiss Endre-bogárgyűjtemény adományozása; múzeum-pártoló egyesület és múzeumi természettudományos szakosztály szorgalmazása anyagi feltételeket és szakmai erők megszervezését biztosítandó). Köntzei a székelyudvarhelyi szász természetrajzi múzeum célkitűzését, eredményeit, módszereit állítja példának: tiszteletbeli őrei ingyen dolgoznak a közért, de a köz is megbecsüli ezt, és minden a munkáját felajánlónak munkaasztalt biztosít. Nem nehéz felismerni benne Herepei későbbi elvét: innen származik.

Tekintettel a még bevonható kutatókra (mindegyiknél Dobay László dicsőszentmártoni ornitológus), a Székelyföld rovtartani-madártani felmérését tűzik ki fő célként. Csutak a skanzen megvalósítása esetén a felszabaduló néprajzi múzeumi helyiségeket ajánlja fel nekik és saját szakemberét, valamint a gyűjtendő terület értelmiségének mozgósítását ígéri. 1931-ben Diószeghyvel és Köntzeivel gazdag zsákmányt hozó, csillagtúraszerű háromszéki gyűjtőutakat tesznek a múzeum költségén (Sugásfürdő, Rétyi Nyír, Bükszád–Mohos–Szent Anna-tó vonala, Kommandó–Gór-havas), illetve belső múzeumi munkát végeznek. 1932-ben viszont sem Dobay, sem Diószeghy nem tud eljönni a tervezett hargitai gyűjtésre, Köntzei pedig nem ismeri azt a terepet. A legsúlyosabb csapás László Ferenc fiának, László Józsefnek az öngyilkossága, Csutak kiszemelt utódját veszíti el benne. Nyárády segítségével választ helyére tanárjelöltet: a későbbi kolozsvári egyetemi tanár Szabó József az újrainduló kutatóutakon Csutak sepsiszentgyörgyi jobbkeze lesz.

A bevonható szakemberek kérdése ezzel együtt mind égetőbb: Köntzei és Diószeghy előbb Bányai

találkozik 1933-ban, szovátai gyűjtésen (Bányai újra közeledik Csutakhoz is, ismét a Múzeum „megbízottjaként” indul bécsi és berlini útjára ebben az évben), majd egy múzeum-egyletnek, illetve Csutak kérte módosításként a Múzeum természettudományi szakosztályának állít össze alapszabály-tervezetet, ezzel érkezik az 1933-as sepsiszentgyörgyi EME-vándorgyűlésre. A kolozsváriak nem támogatják a rivális szervezet létrejöttét, az újrainduló tanulmányutakon viszont részt kívánnak venni.

A Diószeghy és Köntzei fémjelezte mozgalom pár további mozzanatát csak röviden idézzük. Földön járnak: kiállítási anyaggal a Múzeum a gazdatársadalom rovarkártevők elleni harcának is szolgálatába állhatna – szorgalmazza a gazdálkodó Köntzei. Ebben Bányai gyakorlatiasságára emlékeztet: 1933-ban egy gyógyszerész is érdeklődik Bányai útján a székelyföldi székfű minősége felől. A következő évekre csúszott hozadékként 1934–1935-ben Csutakék László Ferenc gombász fiát, László Kálmánt vonják be, ugyanőt Köntzei Soó Rezsővel hozza össze – a belső szakmai nyilvánosság megnő. 1935-ben felmerül Dobay állandó alkalmazásának a lehetősége. Szilády Zoltán ugyanerre a marosvásárhelyi bogarász Kovásznai Zajzon Gerőt javasolja. Köntzei személyes áldozatvállalásával a rovardobozok-rovarszekrény ügye is mozdul, bár a szekrény csak a Csutak halála után fog elkészülni. Köntzei elmarad az 1936-os kászoni útról, de beszámol a múzeumnak többek évi tevékenységéről és terveiről. Ugyancsak 1936-tal kezdődően fogja támogatni őket a pók-anyaggal segített budapesti Kolosváry Gábor (a Nemzeti Múzeum állattani könyvtárából), egy kisebb természettudományi szakkönyvtárral és állattani gyűjteményekkel. 1937-ben Köntzei a Gyilkos-tónál kutat majd és a Görgényi-havasokban, múzeumi papírokkal biztosítva magát.

Gondok is jelentkeznek: Diószeghy és Köntzei között 1936-ban merülnek fel ellentétek a rovarszekrény használata kapcsán (Köntzei és Bányai között már korábban érzékelhetőek voltak), Dobay esetleges alkalmazását véleményezve és a bővülő tervek kapcsán pedig Roediger Lajos fogalmazza meg, hogy a mozgalom valójában *egy romániai magyar természettudományos múzeum eszméje* köré szerveződött, amely a raktározási-kiállítási terekben amúgy is mindinkább szűkölködő Székely Nemzeti Múzeumnak vállalhatatlan terhet kezd jelenteni. Ezt ugyan Csutak döntötte volna el, de 1936 után épp az ő elvesztése fogja jelenteni a legnagyobb gondot, minden programjuk folytatásában.⁸² Térjünk vissza a tanulmányutakhoz.

⁸¹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd KOCS Irén 2002.

⁸² Vö. még KOCS Irén 2009.

Komplex regionális kutatóexpedíciók; a kolozsvári magyar szakemberek bekapcsolódása.⁸³ A székelyföldi kutatóutak elsősorban rovartanos fellépésre indulnak újra 1934-ben, de Bányai csaknem azonnal átveszi a kezdeményezést, és az 1936–1939. évet egyértelműen az ő személye határozza meg, főleg geológusok és botanikusok társaságában. Az évente sorra kerülő expedíciók a Központi-, majd a Dél-Hargitába, Kászon térségébe, Kommandó vidékére, a Gyilkostó–Marosfő területre, illetve a Kelemen-havasokba irányulnak. Az 1940. évi utolsó, a Gyimesekbe tervezett út már nem valósulhat meg, a világháború kitörése és a második bécsi döntés hozta változások nyomán lehetőségek nyílnak és zárulnak. Mindenképpen kiemelendő, hogy ez a jól megalapozott-bejárt program nem fogja megérezni Csutak halálát, a rá való igény nem csökken, és a szervezés is olajozottan működik tovább.

1934-ben új ismeretségek születnek: Boga Diószeghyvel találkozik, mikor felviszi a csoportnak a múzeum által elkészített gyűjtőeszközöket. Gimnazisták is segítségükre vannak mostantól, hüllő- és bogárbefogásra tanítják be őket. Az arófogadást Nagy Jenő és Vámszer a szentimrei Büdösfürdőre készíti elő (Vámszer EKE-gyűjtőivel támogatást is biztosít, Csutak kételyei ellenére a székelyföldi turista-egyesületekre valóban lehet számítani), és ott alaposan megbeszéli az eredményeket, problémákat. Diószeghy már előbb figyelmeztet: a tervezett időpont nem alkalmas rovartan gyűjtésre. Köntzei így is új fajjal tér haza, és több ezer példányt gyűjtenek, de következő évre valóban külön programot szerveznek a zoológusoknak (kisebb gyűjtőterület, de alaposabb begyűjtésre, korábban), illetve a geológusoknak-botanikusoknak (nagyobb terepbejárás, később), és csak a megbeszélések közösek.

Az 1935-ös helyszínt, a Dél-Hargitát Csutak ajánlja (ahogy az 1936-ost is), és végül Szent Annató–Uzonkafürdő–Magyarhermány–Bodvaj–erdőfülei Essigmann-villa–Homoródalmási-barlang útvonalban egyeznek meg. Bekapcsolódik munkájukba a geológus Török Zoltán, Csutak Szabó Józsefet küldi a múzeumot képviselni, Uzonkafürdőre elmegy László Kálmán is, tanárok sora csatlakozik (Szabó kollégái Nagyenyedről, Zilahról, Kolozsvárról, Székelyudvarhelyről; a néprajzos Haáz Ferenc). A gyűjtésből két láda kőzet kerül be a múzeumba, a mohák Szepesfalvy Jánosnál maradnak meghatározásra, a zuzmók Kőfaragó Vilmosnál, botanikai

anyag László Kálmánál is, zoológiai Köntzeinél és Dobaynál, paleontológiai Török Zoltánnál. Mint a korábbi alkalmakkor is, számos támogató, segítő hozzájárulás, komoly szervezőmunka biztosítja az utak sikerét, a szállást, a szállítást. 1935-ben az élelmiszer-utánpótlást biztosító olaszteleki („tanyasi”) Nagy Imre maga is pomológus, madármegfigyelő. A résztvevők múzeumi előadásokat is vállalnak a megbeszélések során. Ősszel azonban Szádeczkyt veszítik el, 1936 nyarán pedig Csutakat.

A Csutak-korszak utáni folytatásból pár adatot emelünk ki. 1936-ban EKE-akciónak fogják álcázni a tanulmányutat, és régész, néprajzos is részt fog venni rajta (Ferenczi Sándor, Roska, Vámszer). Az anyaországi meghívottak jönnek, de nem könnyű egyeztetni az időpontokat (így marad le a zoológus Kleiner Endre, Dudich Endre). Vámszer egyetemi hallgatókat is hív, a törzsgárda pedig változatlanul erős (Balogh Ernő, Bányai, Török, Tulogdy, Xantus, többen gyerekükkel). A Lassúág vízmegosztására hívhatják fel utána a figyelmet, és egy Kászon-monográfia elkészítésében fognak megegyezni (Vámszer és valószínűleg Ferenczi meg Bányai 200 oldalas kézírata össze is áll, kiadására is bejön a pénz a múzeumba, de még tisztázatlan okokból végül más munkákba⁸⁴ dolgozzák be eredményeiket). 1937-től magyar állami támogatásból fogják fedezni a költségeket, és a kommandói útba bekapcsolódik Molnár István és Tavasz, utóbbi ír is élményeiről.⁸⁵ Ezt az utat szétveri az eső, de Bányai és Balogh visszatér utána, hogy befejezze munkáját, Vámszer nemkülönben. Geomorfológiai és szerkezeti geológiai megfigyeléseket, bitumenes palákat és opálokat, halmaradványokat, markazitkonkréciókat, tőzeglápok botanikai adatait fogják említeni a beszámolók. Balogh Ernő egy hétre rá előadást is tart Kolozsváron a térségről.⁸⁶ Az 1938-as úton Nyárády állít össze herbáriumot a múzeumnak, az Olt s a Maros forrásait kutatják meg, helyi villák építéséhez adnak geotechnikai tanácsokat. Ekkor már fényképezni például egész Csík megyében csak hadtestparancsnoksági engedéllyel szabad. Az 1939-es útról Bányai kőzeteket küld be a múzeumba, ifj. Xantus Jánostól viszont hiába fogják várni a mohát, zuzmót, egyéb természettudományi anyagot.

Az eredmények kérdése: Török Zoltán gyűjtésének példája.⁸⁷ Mi történt a kutatóutakon gyűjtött anyaggal? A kutatók általában magukkal vitték pre-

⁸³ A következő, külön nem hivatkozott adatokat lásd WOLF Tamás 2002.

⁸⁴ BÁNYAI János 1933–1938; FERENCZI Sándor 1938; VÁMSZER Géza 1934–1940 (?).

⁸⁵ TAVASZY Sándor 1938.

⁸⁶ Vö. BALOGH Ernő 1940 (utóbbihoz hasonló következtetésű munka ORGHIDAN, Traian 1939).

⁸⁷ Az ügy részletezését lásd PAPUCS András – BOÉR Hunor 2006, valamint SzNM It, 161–1947.

parálás, meghatározás végett, kisebb része a múzeumba is visszakerült, így Nyárády néhány említett herbáriuma, bizonyos Köntzei-gyűjtemények. Nagyobb részüknek azonban nem ez lett a sorsa. A magyarázatot részben a múzeum tárolási körülményeiben,⁸⁸ részben általánosabb, intézménytörténeti fejleményekben kereshetjük. A Török Zoltán gyűjtötte anyag nemrég feldolgozott története több felmerült kérdést tisztáz, és még több általános kérdést vet fel.

Török 1933-tól dolgozik velük: a délkelet-erdélyi szarmata-levantei puhatestű faunát gyűjti be. Vállalja a meghatározást és egy mintakollekció összeállítását a múzeumnak, majd európai jelentőségű gyűjtemény megvalósítására vállalkozik, melyet hosszabb kutatással lehetne megteremteni. Ennek fejében a múzeumtól ajánlólevelet kap, hogy a terepen mint nekik gyűjtő kutatót támogassák, Csutak helyi embereket, lehetséges munkatársat ajánl neki, valamint lépéseket tesz őslénytani gyűjteményszekrények elkészítésére. Kapcsolatuk nagyon jó: Török beígért előadása ugyan kétszer is megghiúsul Sepsiszentgyörgyön, de több székelyföldi kutatóútjukon részt vesz, ezenkívül 1936-ban is jelentősebb gyűjtést végez Erdővidéken. Az eredmény részben nála marad, részben a múzeumba kerül, beládázva. A második bécsi döntés után Török visszanyeri kolozsvári szakmai lehetőségeit, és a Ferenc József, majd a Bolyai Tudományegyetem legendás hírű tanára lesz. Erdembeli folytatásra a múzeum kommunista államosításának, az EME felszámolásának súlyos, kölcsönös bizalmatlanságtól terhelt évében kerül sor.

1949-ben második világháború utáni próbálkozásokra, Szabédi Lászlóval, a múzeum 1945–1947-beli igazgató-örével való megegyezésre hivatkozva Török Zoltán vissza fogja kérni múzeumbeli anyagát. Már csak egy kisebb mintakollekciót ígér belőle, miután az egyetem geológiai laboratóriumában feldolgozzák. Székely Zoltán természetesen ki fogja adni, amit elől talál, de ennek hátteréhez tudni kell, hogy a kolozsvári magyar egyetemen ezzel párhuzamosan sokkal fontosabb gyűjteményeikről is az a vélemény alakul ki, hogy feldolgozásukra a kolozsvári tudományosság lenne az egyedüli *hivatott*... Kolozsvár pedig ismét hatalmi helyzetben van, és olyan időkben élnek, amelyben senkit nem érdekel, hogy közgyűjteményekből normális körülmények között nem szokás anyagokat visszavenni-elvinni. Székely a többi gyűjteményt védve enged. Tény, hogy a ládák ekkor elhanyagoltan hevernek, de a természet-tudományok Herepei-korszakbeli háttérbe szorulásában Székely vétlen: Török sem jogeljárásnak írja a levelet. A kérdés: hogyan nevezhető, amikor valaki

a rosszban *támogató, hálát érdemlő jóbarát*, a jóban pedig már *partnernek sem tekintik*? Török Zoltánt a kolozsvári tudományossághoz kötötte a régebbi hűség: ami felmerül, az nem *egy tudós árulásának* a vádja. De tény: nem csak a múzeumban elfekvő anyag maradt meghatározatlan. A Kolozsvárra kerülőről sem tudni, *mire hasznosították*. A faunáról, amelyet képvisel, Kolozsváron is csak résztanulmányt fognak publikálni, és mintakollekció sem érkezik vissza a múzeumba.

5. Regionális „kultuszterca”?

A múzeum két világháború közti *szerepváltásának* fő oka az, hogy a jelentős (nemzetközi ismertségű) regionális múzeum súlyos erőforrás-vesztéssel szembesült. 1919-től egy addig biztos anyagi, szakmai fejlesztési hátteret különböző *improvizált, nem hivatalosítható támogatások* játékaival kell pótolni, ami önmagában is emberi erőt von el; László Ferenc elvesztése pedig szakemberpótlást kér, amely a régi keretekben, azok felszámolódása okán, már nem biztosítható. A fedezetlen *szakemberigény azonban szembejövő igényre talál*: máshol az intézmények szüntek meg, és az erdélyi szakma szilárd pontokat keres a megkapaszkodáshoz. Csutak erre a létező igényre építi megoldását: összerdélyi kutatási tervekre nem lehet ereje, de a Székelyföld további kutatását csak összerdélyi erők szervezésével teheti lehetővé, és ilyen értelemben valóban *a romániai magyar (intézményi) tudományos központtá* alakítja múzeumát. A kolozsvári magyar tudományszervezés eközben létező, de diffúzabb képlet; felsőoktatását, gyűjteményeit nagyrészt elveszítve az ottani magyar tudományos elit kitelepedik, középiskolákba szorul, vagy a román tudományosságot gazdagítja. Budapest nagyobb közelségével is élve, ez az elit így is a kincses városnak biztosítja az ismeretterjesztés, sőt a tudományos közlés legnagyobb erdélyi magyar szeletét, de Sepsiszentgyörgy lehetőségei (gyűjtemények, vezetőinek szervezői kvalitásai, a tömbmagyar terület előnyei) számos tekintetben nagyobbak.

A Székely Nemzeti Múzeum tekintélye soha nem volt és nem lesz akkora, mint a két világháború között. Mind a helyi lakosság, mind a román hatóságok, mind pedig a magyar tudományos elit szemében, legyen az helyi vagy anyaországi, dél-erdélyi vagy kolozsvári. Közége, az igénybe vehető nyilvánosság ekkor is korlátozott, így óhatatlanul Csutak Vilmos összetett szerepével kell magyaráznunk azt, hogy ez a tekintély él és folyamatosan újratermelődhet. Csutak tudományos intézményt vezet, kitűnő rálátással a tudományos életre-tényezőkre. Egyéb tevékenysége, de generációs helye okán is egyenlő félként

⁸⁸ Vö. Kocs Irén 2009; SZABÓ Miklós 2009.

tárgyalhat a szakma olyan vezető személyiségeivel, mint az anyaországban Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Györffy István, Viski Károly. Másrészt oktató és oktatási intézmény vezetője. 1919-ben Sepsiszentgyörgy csaknem valamennyi, ingatlanait-fenntartóját veszített magyar iskoláját bementette református fiúközépiskolája falai közé, rendezte sorsukat, sőt építkeznek számukra. A Székely Mikó Kollégium Erdély legjobban működő református kollégiuma ekkor.⁸⁹ Iskolái révén Csutak a fenntartó egyháznak is súlyos szavú előljárója, beépült e felértékelődött kisebbségi intézményrendszer döntési köreibé. A felsorolt szerepek, de alkati adottságai révén is a helyi politikum tényezője, országos-nemzetközi szereppel akár: az első román választásokon tartalékos parlamenti képviselőjelöltje a Magyar Pártnak; iratai között maradnak fenn Kós 1931-es politikai elképzelései;⁹⁰ halála évében javában folynak a tárgyalások, hogy a Háromszékmegyei Székely Tanalapot a Gozsdu Alapítvány budapesti javainak ellenében épp múzeuma kezelésébe adja Bukarest (egyedülálló eset, hogy magyar kisebbségi vagyontömeget szolgáltat vissza két világháború közötti utódállam), tehát máig lezáratlan magyar–román vagyonszétosztás ügyében szánnak neki jelentős szerepet mindkét oldalról.⁹¹

Tekintélye részben akár formai alárendeltségi viszonyokat is helyettesíteni képes; a párhuzamosan általa vezetett intézményekből adódóan sok dimenziós szervezési és pénzügyi mozgástere van – a múzeumi telekvásárláshoz például a kollégiumi költségvetésből előlegezheti meg az összeget. Mindent egybevéve, Csutak kezében olyan oktatás-, tudomány-, művelődés- és egyházpolitikai kulcspozíciók összpontosulnak, amelyek így együtt egyféle *informális „kultuszárca” feladataként*, pontosabban egy törvényileg nem garantált, de *működő kisebbségi kulturális önkormányzat regionális vezetői szerepkör*-ként írhatóak körül. Az informális jellegnek persze már ekkor komoly hátulütője van. Csutak kapcsolatteremtő képessége és nyitottsága révén a múzeum munkatársainak-segítőinek köre a csúcsértelmiségtől a jószándékú helyi polgári rétegen át a gazdaságtársadalomig terjed; utolsó levelezései egyikével véleményszondázást is végez szolgált közösségében, teendőiket illetően.⁹² De helyi nyugdíjas bedolgozóinak az inkább jelképesen honorált munkareje rapszodikusabb teljesítményre elegendő, a távolról

meghívott, komolyabban fizetett szakemberekkel szemben pedig nincs megfelelő számonkérési lehetősége (illetve személyéhez kötöttek, intézményi garancia nélküliek). Ennek Csutak is tudatában van: munkaerő-politikája távlatilag a *saját nevelésű szakemberek* kitermelését-felhasználását célozza. A Mikó történetében ő igazgató a leghosszabb ideig, és el is éri azt, hogy ne legyen kénytelen külső tanároknak fizetni. Múzeumőrei pedig tanárai közül kerülnek ki: jelképes, hogy megárvult katedrájára az a leendő múzeumigazgató Székely Zoltán fog kerülni, akit ő szemelt ki és küldött magasabb képzésre, múzeumi célra is.⁹³

A külső munkatársakkal felmerülő gondok több kérdést vetnek fel. Néprajzi és természettudományi téren a mozgósítás kitűnő, csak a feladatleosztás és számonkérés mikéntje a gond. A régészetre már eleve kevesebb munkatársat mozgósíthat, és azok is politikailag-ideológiailag kiszolgáltatottak: a Kolozsváron maradt magyar régész óvhatja ugyan valamelyest (budapesti szándék szerint) maradásával a román kézre került gyűjteményeket, de munkájának ennek fejében a román vezetés szab irányt, partizánakcióit rossz szemmel nézik (Roska csak sepsiszentgyörgyi közbenjárásra kutathatna Kolozsváron saját intézetében található székelyföldi anyagot, Ferenczi Sándornak pedig 1933-ban főnöke, Constantin Daicoviciu egyszerűen megtiltotta, hogy megkutassa a székelyderzsi, feltételezett honfoglaló magyar sírt, hiába áll mögé a múzeum⁹⁴). Az anyaországi, egymással marakodó történészek az 1929-es *Emlékkönyv* szervezésekor szabályosan cserbenhagyják Csutakot, de tulajdonképpen ugyanehhez a körhöz tartoznak azok a jeles kolozsvári szakemberek is, akikkel való személyes barátságához Herepei ugyancsak oly hiú reményeket fűz majd.⁹⁵ Mégis, minden elszennvedett kudarc ellenére, ha Benedek Elek, Kós vagy Bányai hasonló korabeli tevékenységével vetjük egybe a sepsiszentgyörgyi vezető gyakran az említettekével is összefonódó szervezőmunkáját, feltűnő Csutak egy jelentős előnye: Sepsiszentgyörgyön egyáltalán *intézmény* működik (Kós nem véletlenül alapít Szépmíves Céhet és Barabás Miklós Céhet, Bányainak nem véletlenül megfelelő a múzeum „képviselésében” járni szakmai rendezvényekre). A múzeum *már* intézmény, és Lujza Netoliczka tájékoztatásából tudjuk, hogy helyzetének a hátrányos volta is viszonylagos.

⁸⁹ Vö. KÓS Károly 1934, 228–229; EGYED Ákos 1993a, 47–78.

⁹⁰ Lásd BIRÓ Rózsa 2008.

⁹¹ Vö. BIRÓ Rózsa – BOÉR Hunor 2004, 7–8, 14–18. A múzeum mostani politikai felértékelődése nem pillanatnyi, vö. pl. tételes szereplése az 1938. évi romániai kisebbségi státútumban (MIKÓ Imre 1938, 185).

⁹² Csutak Vilmos 1936. május 5-i levele Csoboth Jánosnak, SzNM It, 1936. évi csomó.

⁹³ Vö. EGYED Ákos 1993a, 54–55; BÁRDI Nándor 1996, 187; KOCS Irén 2002, 121.

⁹⁴ Csutak Vilmos – Ferenczi Sándor levelezés, SzNM It, 1933. évi csomó.

⁹⁵ Vö. HERPEI János 2004, 44–45, 48–49.

Az államilag támogatott kolozsvári román néprajzi múzeum az alkalmazottainak biztosított fizetést, a fűtést, az irodai költséget leszámítva még rosszabb helyzetben van: Romulus Vuiuáéknak a szakirodalom beszerzésére sem futja.⁹⁶ (1936-ban, ha a múzeumi tevékenységgel valójában nem is rendelkező bukaresti „Stelian Múzeumot” nem számítjuk, a román állam teljes múzeumokra szánt költségvetése *alig öt-szöröse* a Székely Nemzeti Múzeuménak.⁹⁷)

Csutak személye valóban folyamatos *feltétele* a korszak eredményeinek, és a Csutak-korszak előkészítette lehetőségek, a most kitermelt, megoldásra váló feladatok meghatározzák a további alternatívákat. De hogy ez a helyzet előállt egyáltalán Csutaknak játéktérül, azt komoly *előfeltételek* tették lehetővé. A múzeum *működő intézményként volt adottság* már a Csutak-korszak elején, és ennek jelentőségét nemcsak a hasonló intézmények hiányában bekövetkező kolozsvári talajvesztés világítja meg,⁹⁸ hanem mindenekelőtt a szász kulturális önkormányzati

modell. Erre nem Köntzei Gerő az első, aki figyelmeztet, nem is Vámszer Géza, még csak nem is Richard Csáki, aki 1929-ben szász részről, a Bruckenthal Múzeum képviselőjében köszönti a székely testvér-múzeumot. Csutak nem véletlenül tájékozódik ilyen irányba, életképes, mert a múltban is működő, bevált kisebbségi cselekvési modellt keresve (már 1926-ban a szebeniekkel levelezi le, milyenek is az alapszabályaik, és miért nem fogadták el a román államsegélyt, miért szerveztek helyébe inkább városi támogatást). Az erdélyi szászok tudományos-művelődési élete a magyar impérium idején is az állami támogatást közösségi hozzáállással kiváltó, *saját tulajdonú intézmények*, mindenekelőtt a Bruckenthal Múzeum köré összpontosult.⁹⁹ Ugyanezért, bár ezt ma kevesen tudják, és nem véletlenül intezte *épp a Székely Nemzeti Múzeumot vezető Csutak Vilmoshoz és intézményéhez* 1929. augusztus 16-án Benedek Elek a magyar *Mehrlicht*-ként szállóigévé vált utolsó ép mondatot: „Fő, hogy dolgozzanak!”¹⁰⁰

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, N. Iorga 12., Bl. 22C/2; boerh@freemail.hu

Irodalom

- EME Ek 1933 = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napján tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*, EME, Kolozsvár, 1934.
- EME Ek 1934 = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban 1934. augusztus 26–28. napján tartott tizenharmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve*, EME, Kolozsvár, 1935.
- HESzCL = *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája (1924–1944)*, I–II (közl. Marosi Ildikó), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.
- MMA = *Magyar múzeumi arcképcsarnok (Életrajzok a magyar múzeumügy 200 évéből)* (főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula), Tarsoly Kiadó – Pulszky Társaság, Budapest, 2002.
- MN = *A magyarság néprajza* (szerk. Viski Károly), I–IV, Kir. magyar egyetemi nyomda, Budapest, 1933–1937.
- SOMEAL = *Simpozion „Organizarea muzeului etnografic în aer liber – principii și metode” București 7–15 septembrie 1966*, Com. de Stat ptr. Cult. și Artă, Cons. Muzeelor – Acad. RSR, Inst. de Etn. și Folclor – Com. Naț. Rom. ptr. I.C.O.M., București, 1966.
- SzNM Ek 1929 = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy [ny. Minerva, Kolozsvár].
- SzNM Ek 2002–2004 = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 1–3, Délkeleti Intézet – T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- SzOkI = *Székely Oklevéltár*, I–VII, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1872–98; *Székely Oklevéltár [VIII] 1219-től 1776-ig* (*Magyar Történelmi Tár*, XXVIII; szerk. Barabás Samu), Budapest, 1934.
- SzOkI Ús = *Székely Oklevéltár*. Új sorozat, I–VIII (közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga); Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1983–2004.
- B. KOVÁCS András
2006 *Szétzabdalt Székelyföld*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- BALASSA M. Iván
2007 *Erdély a magyar szabadtéri muzeológiában*, *Ház és Ember*, 20, Szentendre, 203–226.
- BALÁZS Ferenc
1929 *A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve*, *Korunk*, 1930/5, 77–78.
- BALOGH Ernő
1940 *A Bászkapatok megfordulása*, *Erdélyi Múzeum*, 1940/1, 58–73.

⁹⁶ LÉNÁRT Anna 2002, 150.

⁹⁷ TZIGARA-SAMURÇAȘ, Alexandru 1936, 291.

⁹⁸ Vö. KÓS Károly [dr.] 1990; LÉNÁRT Anna 2002, 127–128.

⁹⁹ Csutak Vilmos és Richard Csáki levélváltása, SzNM It, 1926-os csomó; vö. TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 173.

¹⁰⁰ BENEDEK Elek 1991, 315.

- BÁNYAI János
1929 *Ki volt Orbán Balázs?* (szerk. Bányai János), Székelykeresztúr, 1929.
1933–1938 A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai, *Székelység*, Székelyudvarhely.
- BÁRDI Nándor
1996 „A Keleti Akció”. A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években, in: *Magyarságkutatás 1995–96* (szerk. Diószegi László), Budapest, 143–190.
- BENEDEK Elek
1991 *Benedek Elek irodalmi levelezése*, III, 1928–1929 (közl. Szabó Zsolt), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- BENKŐ József
1789 *Transsilvania specialis* (kézirat, ny. első 5 íve Bécs, 1790; teljes terjedelmében Szabó György magyar fordításában, Kolozsvár, 1999).
- BERDE Zoltán
1980 Sepsiszentgyörgy zenei élete, in: *Zenetudományi írások* (szerk. Benkő András), Kriterion Könyvkiadó, 35–89.
- BIRÓ Rózsa
2008 Kós Károly politikai iratai a Székely Nemzeti Múzeumban, *Acta Siculica* 2008, 401–418.
- BOÉR Hunor
2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez, in: *SzNM Ek 2002–2004*, 1, 217–234.
2003 Előszó, in: *Székely nemesi családok*, 4, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, V–XIV.
2006 Mallász József természettudományos munkássága és a dévai múzeum, *Acta (Siculica)* 2006/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 11–16.
2009 A Székely Nemzeti Múzeum az erdélyi örökségvédelem történetében, 1875–1977, in: *A Colligite fragmenta 2008 budapesti konferencia kötet*, KÖH – ELTE Művészettörténeti Tanszék, in print.
- BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa
2002 A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881, in: *SzNM Ek 2002–2004*, 1, 7–58.
- BOÉR Hunor – GAGYI József
2005 Ideológusok és szakemberek (Múzeumok a Magyar Autonóm Tartományban, 1958–59), in: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években* (szerk. Bárdi Nándor), Pro Print, Csíkszereda, 508–571.
- BOÉR Imre
2006 Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum, in: Uő.: *Adatok Magyarhermány néprajzához és történetéhez*, Charta Kiadó, 2006, 112–121.
- BUTURĂ, Valeriu
1966 Muzeul etnografic al Transilvaniei – Cluj. Secția în aer liber din parcul Hoia, in: *SOMEAL*, 82–97.
- CSÁKI Árpád
2002 A Székely Nemzeti Levéltár tervezete, 1915–1938, in: *SzNM Ek 2002–2004*, 2, 5–20.
2004 Bevezető (Demeter Lászlóval), in: Benkő József: *Filius posthumus (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14)*, Kolozsvár.
2006 Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez, *Acta (Siculica)* 2006/2, 303–311.
2006a Barabás Samu (1855–1940), *Acta (Siculica)* 2006/2, 199–202.
2006b *Barabás Samu (1855–1940). Egy életút a magyar levéltárügy szolgálatában*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei*, I (1677–1752), [Délkeleti Intézet] T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- CSUTAK Vilmos
1993 *Közösség és művelődés* (Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- DARKÓ Ákos
1940 *Az erdélyi református egyház műemlékei*, Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése, Minerva, Kolozsvár.
- DOMOKOS Pál Péter
1930 *A moldvai magyarság* (1. kiad. Csíkszereda; 5. kiad. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987).
- EGYED Ákos
1983 Csutak Vilmos tudományos szervező tevékenysége, *Korunk*, XLII. évf., 11. sz., 896–900.
1984 Csutak Vilmos arcképe alá, *Fórum*, 1984. március 16.
1993 Egy örök újrakezdő. Csutak Vilmos élete és munkássága, I–II, *Helikon*, IV. évf., 13. sz., 13–14, 14. sz., 15.
1993a Csutak Vilmos élete és munkássága, in: CSUTAK Vilmos 1993, 5–104.
1998 Csutak Vilmos, un cercetător de seamă al răscoalei rákócziene, in: *In Honorem Paul Cernovodeanu* (red. Violeta Barba), Román Akadémia N. Iorga Történettudományi Intézete – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 169–173.
2002 Kós Károly és Csutak Vilmos levelezése és barátsága, in: *Távlatok. Nyelv- és irodalomtudományi tanulmányok Antal Árpád professzor tiszteletére* (szerk. Egyed Emese), EME, Kolozsvár, 207–210.
- FARAGÓ József
1944 Orbán Balázs második kiadása, in: *Szülföldünk*, A Kolozsvári Magyar Diákszövetség Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének anyaga (szerk. Uő.), Sepsiszentgyörgy, 1944, 92–106.
- FERENCZI Sándor
1938 *Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete*, Minerva, Cluj-Kolozsvár.
- FOCȘA, Gheorghe
1966 Muzeul satului din București. Concepție, profil, conținut, in: *SOMEAL*, 50–62.

- GALL, Anthony
2002 *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár, Magyar Építőművészet* 3, Mundus Könyvkiadó, Budapest.
- HEREPEI János
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944 (előtanulmány: Boér Hunor), in: SzNM Ek 2002–2004, 3, 36–132.
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula
1927 Múzeumok, könyvtárak, levéltárak (a *Levéltárak* rész szerzője Szekfű Gyula), in: MAGYARY Zoltán 1927, 295–345.
- JANCSÓ Benedek
1929 A Székely Nemzeti Múzeum félszázados jubileuma, *Magyar Szemle* VII/3, 245–251.
- KÁNTOR Lajos
1935 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület brassói vándorgyűlésének története, in: EME Ek 1934, 11–20.
- KICSI Sándor
1995 Kísérő sorok a ... reprint kiadvány mellé, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (SzNM Ek 1929 hasonmás kiadása, I–II), Castor és Pollux Könyvkiadó, Budapest.
- KOCS Irén
2002 Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1928–1932, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 87–126.
2009 Köntzei Gerő levelezése és kapcsolódó levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1980, *Acta Siculica* 2009, 145–181.
- KÓNYA Ádám – BOÉR Hunor
2002 A Székely Nemzeti Múzeumba tervezett fal- és üvegfestmények, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 115–162.
- KOREK József
1988 *A muzeológia alapjai*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- KÓS Károly
1929 Szekfű Gyula: Bethlen Gábor, *Erdélyi Helikon*, 1929/3, 231–235.
1929a A Székely Nemzeti Múzeum építése, in: SzNM Ek 1929, 26–29.
1934 Csutak Vilmos. Egy jubileum margójára, *Pásztortűz*, 1934/11, 228–229.
- KÓS Károly, ifj. dr.
1947 Erdélyi magyar tájmúzeumi mozgalom, *Miscellanea Ethnographica*, I, 74–75.
1969 Orbán Balázs *Székelyföld leírásának* néprajzi tárgymutatója, *Aluta*, I, 339–351.
1990 Erdélyi néprajzkutatásunk sorsfordulóiról (1990-ben tartott előadás anyaga), in: *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére* (szerk. Halász Péter), Budapest, 1991, 39–43.
1995 Törekvés egy komplex néprajzi múzeum megvalósítására, *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 3, 18–24.
- KÓSA László
1968 Orbán Balázs könyvének évfordulójára, *Valóság*, 1968/10, 88–94.
1991 „A Székelyföld leírása” újrakiadásának viszontagságai, *Néprajzi Hírek*, 1991/1, 106–107.
- LÁSZLÓ Attila
2002 Kiadatlan emlékezés László Ferencről 1937-ből, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 85–98.
- LÁSZLÓ Ferenc
1922 A székelység kincsesháza, in: LÁSZLÓ Ferenc 1978, 178–180.
1923 A Székely Nemzeti Múzeum berendezése, in: LÁSZLÓ Ferenc 1978, 181–183.
1978 *Táj és tudomány* (szerk. László Attila), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- LÉNÁRT Anna
2001–2002 Százhuszonöt éves történetek, in: ORBÁN Balázs 2002–2006, I, 9–29.
2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti néprajzi kutatásszervező tevékenységéhez, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 127–154.
2002a Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 155–202.
- MAGYAROSI Imola
2008 Varga Nándor Lajos falfestményei az aldobolyi Hollaky-kúriában, *Acta Siculica* 2008, 427–440.
- MAGYARY Zoltán
1927 *A magyar tudománypolitika alapvetése* (szerk. Magyary Zoltán), Budapest.
- MIHALI, S.
1928 *Raport cu privire la lucrările din al patrilea an de funcționare (1925)*, Comisiunea Monumentelor Istorice Secțiunea din Transilvania și Ținuturile mărginașe, Cluj.
- MIKÓ Imre
1938 A román kisebbségi statutum, *Hitel*, 1938/3, 177–192.
- MURÁDIN Jenő
1978 *A Barabás Miklós Céh*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*, Pest–Budapest.
1889 *Torda város és környéke*, Budapest.
1981 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*, Második, hasonmás kiadás (szerk. Illyés Elemér), Firenze–München.
2002–2006 *Kiegészítések a Székelyföld leírásához*, I. Háromszék, II. Csíkszék, Maroszsék, Aranyosszék, Charta Kiadó – Délkeleti Intézet, Sepsiszentgyörgy.

- ORGHIDAN, Traian
1939 Observațiuni morfologice pe marginea ardeleană a Munților Vrancei. Covasna și împrejurimile ei, *Buletinul Societății regale române de geografie*, 1939, București.
- PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella
2002 Az intézményes kisebbségi magyar műemlékvédelem kezdetei. A csikdelnei templom 1935. évi felújítása, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 21–38.
- PÁL-ANTAL Sándor
2007–2009 *Székely székek a 18. században*, I–II, Mentor, Marosvásárhely.
- PAPP Jenő
1964 A Bakony természeti képe, I. Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásának első három évéről (1962–1964), *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2, 391–421.
- PAPUCS András – BOÉR Hunor
2006 Török Zoltán és a Székely Nemzeti Múzeum (1933–1950), *Acta (Siculica)* 2006/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 11–36.
- RAJKA László – HERPEI János – BALOGH Ernő
1929 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, *Erdélyi Irodalmi Szemle*, VI, 379–394.
- ROSKA Márton
1942 *Erdély régészeti repertórium*, I, *Őskor*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- SAS Péter
2002 Kós Károly két levele a Székely Nemzeti Múzeumhoz, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 111–114.
- SCHEINT, Daniel Theophil
1833 *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, Pest.
2007 A székelyek népe Erdélyben (ford. Boér Laura), *Acta Siculica* 2007, 535–550.
- SÜMEGI György
2002 „Az etnográfus mindenütt talál tanulmányozni valót” (Györffy István levelei Lükő Gábornak, 1931–1933), *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XLI, 379–387.
- SZABÓ Miklós
2009 Adatok a Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványkincseinek kutatásához, 1956, *Acta Siculica* 2009, 113–122.
- SZABÓ T. Attila
1968 Cs. Bogáts Dénes (1882–1949), in: Uő.: *Nyelv és múlt*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972, 498–501.
1979/1984 Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai, in: Uő.: *Tallózás a múltban*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985, 411–429.
- SZŐCS[né] GAZDA Enikő
2002 A székelyföldi szótesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum, in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 203–214.
- TAVASZY Sándor
1938 *Erdélyi tetők*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár.
- TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor
2002 Köznevelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, in: SzNM Ek 2002–2004, 1, 163–216.
- TZIGARA-SAMURCAȘ, Alexandru
1936 Muzeografia românească în 1936, in: Uő.: *Muzeologie românească*, București, 279–300.
- VÁMSZER Géza
1934–1940 *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegyére (Csík, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez* [1950–60 közötti kiegészítésekkel], Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
- WOLF Tamás
2002 A székelyföldi kutatóutak (1928–1940), in: SzNM Ek 2002–2004, 2, 39–86.

Muzeul Național Secuiesc al lui Vilmos Csutak (1925-1936)

(Rezumat)

În 1925 moare cunoscutul arheolog Ferenc László. Necrologul său va fi semnat de către V. Gordon Childe, dar colegul său Vilmos Csutak rămâne singur la conducerea prestigiosului Muzeu Național Secuiesc din Sf. Gheorghe. Totuși, în deceniul următor muzeul devine centru regional *al unei autonomii culturale informale* a minorității maghiare din România. Capitolele studiului completează și lista realizărilor din muzeu (lucrări preliminare pentru o monografie a Ținutului Secuiesc, edificarea Arhivelor Naționale Secuiești și a skansenului secuiesc, bază logistică pentru cercetări etnografice și de folclor din Moldova, cercetări complexe în Ținutul Secuiesc prin expediții ale colaboratorilor naturaliști, prima restaurare a unui monument istoric de către o instituție profesională minoritară maghiară, participarea la organizarea Breslei „Barabás Miklós” a artiștilor plastici maghiari din Transilvania, etc.), dar fac o evaluare a instituției privindu-l în special ca *un întreg organic*.

Székely National Museum of Vilmos Csutak (1925–1936)

(Abstract)

Prominent archaeologist of Székely National Museum from Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe, Romania), Ferenc László dies in 1925. He is given a memorial service with obituary by V. Gordon Childe. In the next decade Vilmos Csutak manages alone the prestigious museum. However, in this period it becomes the regional centre of *an informal cultural self-government* of the Hungarian minority in Romania. The chapters of the study complete the list of the achievements of Székely National Museum also (first working to a monography of Székelyföld, foundation of Székely National Archives and of Székely skansen, logistic basis for the ethnographical research-work in Moldavia, complex research of Székelyföld through regularly natural history expeditions, first restoration of a historical monument through an professional institution of the Hungarian minority, first working to foundation of Barabás Miklós Guild of the Hungarian artists in Transylvania, a. s. o.) but evaluate especially its history like *an organic whole*.